

Piotr Romanowski

(Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach)

ORCID 0000-0001-7526-8894

doi: 10.36121/promanowski.DB.2019.10.161

Przekształcenia organizacyjne w centrali Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie w latach 1918-1939

Streszczenie: Referat jest analizą przekształceń struktury organizacji centrali Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie w latach 1918-1939. Autor szczegółowo opisuje strukturę nowo powstałego po odzyskaniu przez Polskę niepodległości MSZ oraz wszystkie jej przekształcenia, które miały miejsce w ciągu dwudziestolecia międzywojennego, koncentrując się na zagadnieniach kancelaryjnych.

Słowa kluczowe: kancelaria, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, struktura, przekształcenia, Rzeczpospolita Polska

The organizational transformations at the headquarters of the Ministry of Foreign Affairs in Warsaw in 1918-1939

Annotation: The paper is an analysis of the transformations of the organizational structure of the headquarters of the Ministry of Foreign Affairs in Warsaw in 1918-1939. The author describes in detail the structure of the newly created Ministry of Foreign Affairs after Poland regained independence and all its transformations that took place during the interwar period, focusing on registry issues.

Keywords: registry, the Ministry of Foreign Affairs, structure, transformations, the Republic of Poland

Организационные преобразования в штаб-квартире Министерства иностранных дел в Варшаве в 1918-1939 гг.

Аннотация: В статье анализируются преобразования организационной структуры централи Министерства иностранных дел в Варшаве в 1918-1939 гг. Автор подробно описывает структуру недавно созданного Министерства иностранных дел после восстановления независимости Польши и все его преобразования, произошедшие в межвоенный период, с акцентом на вопросы делопроизводства.

Ключевые слова: делопроизводство, Министерство иностранных дел, структура, преобразование, Вторая Речьпосполита

Powstałe pod koniec pierwszej wojny światowej Ministerstwo Spraw Zagranicznych wraz z odzyskiem niepodległości przez Polskę miało zorganizowana wewnętrzną strukturę organizacyjną oraz zadania przejęte z Rady Stanu¹. Należały do nich

przygotowanie i prowadzenie wszelkich spraw wchodzących w zakres polityki zewnętrznej, organizacja służby zagranicznej, międzynarodowe uregulowanie stosunków gospodarczych oraz opieka nad obywatelami Polakami znajdującymi się poza krajem.

Z końcem 1919 r. do zadań Ministerstwa Spraw Zagranicznych zaliczano reprezentowanie interesów państwa i obywateli za granicą, utrzymywanie stosunków z przedstawicielami dyplomatycznymi w Polsce, udzielanie instrukcji posłom i konsulom Rzeczypospolitej Polskiej, utrzymywanie stosunków ze Stolicą Apostolską, przygotowanie, zawieranie i ratyfikacja umów i traktatów międzynarodowych oraz organizowanie przedstawicielstw dyplomatycznych i konsularnych za granicą². Zadania te należały do ministra spraw zagranicznych jako organu administracji publicznej. Na podstawie ustawodawstwa wewnętrznego oraz częściowo międzynarodowego, minister spraw zagranicznych realizował swoje kompetencje osobiście oraz za pomocą aparatu wykonawczego w postaci warszawskiej centrali i placówek zagranicznych. Tworzyły one resort spraw zagranicznych. Analiza struktury organizacyjnej wraz z podziałem czynności w jednej z tych części MSZ (tj. centrali MSZ) pozwoli na przybliżenie obrazu kompetencji ministra spraw zagranicznych.

W centrali MSZ prace organizacyjne zaczęły się jeszcze przed odzyskaniem niepodległości, w okresie kierowania resortem przez T. Filipowicza. Nowa siedziba resortu została przeniesiona na Miodową 22. W Pałacu Kronenberga, gdzie mieścił Departament Stanu zorganizowano komisję kwalifikującą kandydatów do pracy w służbie zagranicznej³. Pod względem organizacji następowała przebudowa dawnych wydziałów Departamentu Stanu. W wyniku prac powstała pierwsza struktura organizacyjna, autorstwa T. Filipowicza. Według niej, w listopadzie 1918 r. warszawski MSZ składał się z: Departamentu Litewsko-Białoruskiego, Biura Prac Kongresowych, Sekretariatu,

¹ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), *Protokoły posiedzeń Rady Ministrów Królestwa Polskiego*, t. 2, s. 471.

² AAN, PRM, Rekt. 25, t. 9, s. 6. Podobne zadania występowały w projekcie ustawy z 8 czerwca 1920 r. o zakresie działania władz naczelných zgłoszonej sejmowi przez rząd Leopolda Skulskiego zob. „Druki Sejmowe”, nr 1893.

³ J. Sibora, *The Origins of the Polish Foreign Ministry 11 November 1918-January 1919* [w:] *The Reconstruction of Poland 1914-1923*, Londyn 1992, s. 260. Dodatkowo w biurach byłego Departamentu Stanu powstało 26 XI 1918 r. Biuro Prac Kongresowych. Kierował nim Franciszek Pułaski a następnie po jego wyjeździe do Paryża Prof. Karol Lutosiński zob. *Z pierwszych lat Ministerstwa Spraw Zagranicznych*, „Przegląd Współczesny” 1932, s. 198. Autorem wspomnień jest prawdopodobnie Kajetan Dierżykraj-Morawski (1892-1973). Piotr Wandycz uzyskał takie informacje od Stefana Lubomirskiego zob. P. Wandycz, *MSZ w okresie międzywojennym: odpowiedzi na ankietę*, „Zeszyty Historyczne”, z.38, 1976 s. 122.

Wydziału Prawnego oraz trzech sekcji: politycznej, ogólnej oraz technicznej. Sekcja Polityczna dzieliła się na cztery wydziały: Polityczny, Prasowy, Konsularny, Ekonomiczno-Handlowy. Sekcja Ogólna obejmowała wydziały: Personalny i Finansowy. Na Sekcję Techniczną wchodziła Komendatura oraz trzy wydziały: Komunikacji, Kontroli i Gospodarczy⁴.

Przyjmując powyższą strukturę jako obowiązującą, już w grudniu 1918 r. nastąpiła pierwsza jej korekta⁵. Ministrowie podlegały: Sekretariat Ministra, Wydział Prawny, Biuro Prac Kongresowych oraz trzy sekcje: Polityczna, Techniczno-Komunikacyjna i Ogólna. Sekcja Polityczna dzieliła się na wydziały: Polityczny, Wschodni, Konsularny, Ekonomiczno-Handlowy oraz Biuro Prasowe. Sekcja Techniczna składała się z wydziałów: Komunikacji, Kontroli Telegrafu i Telefonu oraz z Wydziału Gospodarczego wraz z Ekspedycją Centralną. Natomiast Sekcja Ogólna podzielona była na wydziały: Personalny, Prezydialny, Finansowy oraz Bibliotekę i Centrala Materiałów Piśmiennych. W przeciągu pierwszych tygodni, powstała rozbudowana struktura organizacyjna ministerstwa, niezbędna do realizacji postawionych zadań.

W przeciwieństwie do większości urzędów, gdzie ustalone z góry ramy organizacyjnie wypełniano żywa treścią ludzką, Ministerstwo Spraw Zagranicznych dostosowywało powoli i ewolucyjnie swe formy zewnętrzne do rozrostu prac a nie raz po prostu do inicjatyw swych urzędników⁶.

Wspomniany rozrost prac wykonywany był w każdym z wydziałów przez wyspecjalizowany personel z których w przyszłości miały powstać mniejsze komórki organizacyjne m.in. kancelarie, referaty⁷. Analiza struktury wskazuje, że miała ona charakter tymczasowy oraz przejściowy. Józef Ziabicki na początku 1919 r. pisał:

(...) nie doszło do zapowiadanej przez Ministra Wasilewskiego powołania specjalnej komisji do rozpatrzenia przedkładanych pomysłów i opracowania ostatecznego projektu organizacji Ministerstwa⁸.

⁴ AAN, Archiwum I. J. Paderewskiego, sygn. 820. Strukturę tą podaje W. Skóra, Pierwszy okres istnienia polskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych 1918-1921 (koncepcje, organizacje, kadry), „Pamięć i Sprawiedliwość”, nr 1, 2018, s. 228-229.

⁵ M. Manteuffel podaje datę pierwszej struktury organizacyjnej na 12 grudnia. Dziennik Urzędowy datę tą, podaje na 1 grudnia wraz z informacją że autorem struktury organizacyjnej był Mech. Zob. T. Manteuffel, Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych, „Przegląd Historyczny”, z. 2, 1928, s. 229; „Dz. Urz. MSZ” 1921, nr 5, poz. 52. *Skorowidz dla zorientowania się z znakach jakich używały wydziały Ministerstwa Spraw Zagranicznych od 1 grudnia 1918 roku do chwili wprowadzenia obowiązującego obecnie statutu organizacyjnego MSZ z dnia 1 IV 1921 r.*

⁶ *Z pierwszych lat Ministerstwa Spraw Zagranicznych*, s. 302.

⁷ AAN, MSZ, sygn. 12478, s. 7.

⁸ Według propozycji Józefa Ziabickiego, resort miał dzielić się na 3 części składowe: Kancelarię Ogólną i 2 wiceministrów jako Dyrektorów Departamentów. Według jego koncepcji Kancelaria Ogólna miała obejmować: Rejestrację i Ekspedycję, Kancelarie Poufną, Wydział Gospodarczy Wewnętrzny, Bibliotekę i Archiwum. Departament I na czele którego stał pierwszy z wiceministrów dzielił się na kancelarie a także wydziały i referaty według kryterium terytorialnego. Natomiast Departamentu II do spraw ogólnopomocniczych miał składać się z: Kancelarii oraz Wydziałów: Polityki Czystej, Eko-

W dniu 12 lutego 1919 r. przeprowadzono pierwsze zmiany organizacyjne. Ministrowi podlegały dwa departamenty: Polityczno-Dyplomatyczny oraz Prawno-Administracyjny, złożone z sekcji⁹. Każda sekcja dzieliła się na wydziały. W Departamencie Polityczno-Dyplomatycznym funkcjonowały dwie sekcje: zachodnia i wschodnia. Nowością był podział sekcji w tej części resortu na wydziały terytorialne. Nie otrzymały one jeszcze nazw. W schematach organizacyjnych oznaczone były numerami rzymskimi. Sekcja Zachodnia obejmowała 4 wydziały zajmujące się sprawami: Watykanu, Francji, Włoch Szwajcarii, Portugalii i Hiszpanii (I), Anglii, Holandii, Belgii (II), państw dawnej Rzeszy Niemieckiej, Austrii niemieckiej, Czech Dni, Szwecji, Norwegii (III), Stanów Zjednoczonych, państw amerykańskiej północnej i południowej, Kuby, Haiti i St. Domingo (IV). W skład sekcji wschodniej wchodziły 3 wydziały terytorialne zajmujące się Rosją, Finlandią, Łotwą, Ukrainą, Kaukazem, Persją (V), Rumunią, Bułgarią, Francją, Grecją, Węgrami, Jugosławią (VI), Japonią, Chinami, Palestyną żydowską, Abisynią (VII)¹⁰. Obie sekcje obsługiwane były przez pięć wydziałów: Szyfrowego z kancelarią szyfrową, Ceremonialnego, Prasowego, Propagandy i Asocjacji Międzynarodowej, Relacji polityki zagranicznej do wewnętrznej. Departament Prawno-Administracyjny złożony był z trzech sekcji. W skład Sekcji Ogólnej wchodziły wydziały: Prezydencki-Personalny, Prawa Międzynarodowego oraz Biblioteka i Archiwum. Sekcja Konsularno-Handlowa obejmowała wydziały: Konsularny i Ekonomiczno-Handlowy. W skład ostatniej sekcji Gospodarczej w tym pionie resortu wchodziły trzy wydziały: Gospodarczy, Paszportowy i Kurierów oraz Finansowy.

Wprowadzona kolejna reorganizacja obowiązująca od 1 X 1919 r. podzieliła całe ministerstwo na trzy główne działy: Departament Dyplomatyczno-Polityczny (D), Administracyjno-Ekonomiczny (A) oraz na Sekretariat Generalny (S). Ministrowi zaczął podlegać bezpośrednio Gabinet Ministra, Protokół Dyplomatyczny a także oficerowie łącznikowi Naczelnego Dowództwa i Ministerstwa Spraw Wewnętrznych¹¹. Departament Dyplomatyczno-Polityczny składał się z siedmiu wydziałów terytorialnych zajmujących się sprawami: Watykanu, Ligii Narodów, Szwajcarii, kwestiami żydowskimi (D I), Anglii, Stanów Zjednoczonych, Francji, Belgii, Japonii (D.II), Niemiec, Austrii (D.III), Danii, Szwecji, Norwegii, Holandii, Hiszpanii, Portugalii, Ameryki Południowej (D.IV), Rosji, Finlandii, krajów bałtyckich, Chin, Syjamu (D.V), Czechosłowacji, Jugosławii, Bułgarii, Grecji, Turcji i Włoch (D.VI), Węgier i Rumuni (D. VII). Obok nich funkcjonowały w tym pionie 3 wydziały: Spraw Polskich Wewnętrznych (D.VIII), Wywiadowczy (D VIII a) oraz Centralno-Prasowy (D. IX). Sekretariat Generalny złożony był z siedmiu wydziałów: Personalnego, Finansowo-Gospodarczego, Depesz Komunikacji, Inspektoratu Biurowości, Ekspedytu Centralnego, Archiwalno-Naukowego oraz Biblioteki¹². Do Departamentu Administracyjnego-Ekonomicznego należały

nomiczno-Handlowego, Konsularnego, Prawnego, Prasowego, Finansowego, Statystycznego i z Redakcji Wiadomości Konsularnych zob. AAN, Archiwum I. J. Paderewskiego, sygn. 820.

⁹ Dz. Urz. MSZ 1921, nr 5 poz. 52; A. Wasilewski, *Polska służba konsularna 1918-1939* (akty prawne, organizacja, działalność) Toruń 2004, s.71.

¹⁰ AAN, PRM, Rekt. 25, T. 9.

¹¹ Dz. Urz. MSZ 1920 nr 2. *Rozkład czynności MSZ.*

¹² Szerzej o bibliotekach MSZ w latach 1918-1939 zob. W. Skóra, *Biblioteki resortu spraw zagra-*

cztery wydziały: Konwencji Międzynarodowych (A I), Prawny (A II), Konsularny (A III) i Ekonomiczny (A IV)¹³. W porównaniu z poprzednią organizacją resortu, obecna struktura wskazuje na powrót do podziału urzędu na trzy części składowe z wyraźniejszym podziałem na pion administracyjno-usługowy (Sekretariat Generalny), polityczny (Departament Polityczny) oraz prawno-konsularny (Departament Ekonomiczno-Administracyjny). Obok wspomnianym zmian, ministrowi zaczął podlegać nowo utworzony Gabinet Ministra, oficerowie łącznikowi: Naczelnego Dowództwa i Ministerstwa Spraw Wewnętrznych oraz przeniesiony Protokół Dyplomatyczny z dawnego Departamentu Polityczno-Ekonomicznego. Wprowadzenie zmian w podziale na część administracyjną, polityczną oraz prawną możliwe było poprzez przeniesienie części komórek pomiędzy departamentami oraz utworzeniem nowych wydziałów (Inspektorat Biurowości, Wydział Archiwalno-Naukowy). Część wydziałów uległa likwidacji bądź przekształceniu. Przykładem może być dawna Sekcja Traktatowa oraz wydziały Ekonomiczno-Handlowy i Finansowy. W miejsce nich utworzono wydziały Ekonomiczny, Finansowo-Gospodarczy oraz Konwencji Międzynarodowych¹⁴.

Kolejna reorganizacja nastąpiła w dniu 1 października 1920 r. Ministrowi podlegały Gabinet Ministra (wraz z Sekretariatem załatwiał korespondencję ministra) z Protokołem Dyplomatycznym (sprawy ceremoniału, etykiet i audjencji), Biuro Szyfrowe oraz cztery departamenty: Dyrekcja Spraw Politycznych, Sekretariat Generalny, Departament Konsularny oraz Departament Prawno-Traktatowy¹⁵.

Największe zmiany wystąpiły w pionie politycznym tj. Dyrekcji Spraw Politycznych. Z dawnych siedmiu wydziałów terytorialnych, utworzono pięć nowych: Ogólny (Liga Narodów, socjalizm, organizacje międzynarodowe polityczne i społeczne, sprawy wyznaniowe, Watykan, Argentyna, Brazylia, państwa południowoamerykańskie, państwa azjatyckie bez Japonii), Zachodni (Francja, Włochy, Anglia, Stany Zjednoczone, Japonia, Belgia, Hiszpania, Portugalia) Północny (Niemcy, Holandia, Szwajcaria i państwa skandynawskie), Środkowo-europejski (Austria, Węgry, Czechosłowacja, Jugosławia, Rumunia, Grecja, Turcja i Bułgaria) oraz Wschodni (Rosja, Finlandia, kraje bałtyckie, Kaukaz, Litwa, Białoruś, Ukraina). Zmiany zachodzące w tym pionie miały na celu podniesienie sprawności jego działania na tle podniesienia działania w sprawach europejskich. Świadczy o tym utworzenie Wydziału Ogólnego zajmującego się Ligą Narodów oraz funkcjonowaniem trzech wydziałów: Ekonomicznego, Informa-

nicznych Drugiej Rzeczypospolitej (1918-1939), [w:] *Historia i bibliologia. Księga dedykowana pamięci doktora Zdzisława Konstatego Jagodzińskiego (1927-2001)*, Gorzów Wielkopolski 2005, s. 287-298.

¹³ K. Szczepaniak, *Dyplomacja Polski. 1918-2005. Struktury organizacyjne*, Warszawa 2005, s. 50.

¹⁴ Jednym z elementów które mogły wpłynąć na zniesienie Wydziału Ekonomiczno-Handlowego MSZ były taki sam zakres działań w stosunku do wywiadu handlowo politycznego i propagandy ekonomicznej za granicą należący do Sekcji Handlowej Ministerstwa Przemysłu i Handlu. Podobna sytuacja występowała pomiędzy Wydziałem Konwencji Międzynarodowych, Głównym Urzędem Likwidacyjnym, Ministerstwem Przemysłu i Handlu oraz Ministerstwem Pracy i Opieki Społecznej w sprawie kontaktów zagranicznych przez zawieraniu umów traktatowych Zob. AAN, PRM, Rekt. 25, T. 9, Pismo z dnia 6 X 1919 r. Spory kompetencyjne. Uchwała Rady Ministrów RP w 27 III 1919 r. w sprawie utworzenia Sekcji IV Handlowej w Ministerstwie Przemysłu i Handlu, M.P. 1919, nr 150.

¹⁵ Dz. Urz. MSZ 1921, nr 5, poz. 52; „Dz. Urz. MSZ”, 1920, nr 3. *Organizacja Ministerstwa Spraw Zagranicznych*.

cyjnego oraz Prasowego. W części swoich zadań dotyczących spraw ekonomicznych, prasowych wspomagały wydziały terytorialne.

Wspomniane już kwestie europejskie były powodem utworzenia Departamentu Prawno-Traktatowego. Składała się z dwóch wydziałów: Traktatowego (opracowanie umów i traktatów pokojowych, wystawianie pełnomocnictw) oraz Opinii Prawnych.

W porównaniu do poprzednich organizacji, rozbudowano sprawy konsularne, pod postacią osobnego departamentu. Utworzenie jego było rozwiązaniem prekursorskim w porównaniu m.in.: z francuskim resortem spraw zagranicznych¹⁶. W skład Departamentu Konsularnego wchodziły Sekretariat oraz dwa wydziały: Prawno-Konsularny oraz Administracyjno-Konsularny. Sekretariat dzieli się na dwie części. W pierwszej dokonywano legalizacji dokumentów oraz udzielano informacji ustnej. W drugiej części zajmowano się organizacją służby konsularnej w kraju i za granicą polegającą na m.in.: opracowaniu instrukcji konsularnych, sprawami exequatur konsulów Polsce. Wydział Prawno-Konsularny obejmował sprawy: obywatelstwa, opcji, paszportów, powinności wojskowych, rekwizycje sądowe, spadków po Polakach za granicą, konwencji konsularnych i Polskiego Czerwonego Krzyża. Z kolei Wydział Administracyjno-Konsularny zajmował się kwestiami repatriacji jeńców i uchodźców, zagranicznymi misjami repatriacyjnymi w Polsce, emigracją robotniczą, sprawami zasiłków wypłacanych przez konsulaty, rozrachunków i pretensji międzynarodowych, aresztowań, rekwizycji, konfiskat, przekazami, depozytami a także poszukiwaniem zaginionych osób.

Dalsze tendencje do precyzowania kompetencji merytorycznych wystąpiły Sekretariacie Generalnym. W pionie tym zmniejszeniu uległa liczba komórek. W obecnej organizacji składał się z wydziałów: Personalnego, Archiwalno-Naukowego, Kancelarii, Oddziału Komunikacji oraz Sekcji Finansowej. Pierwszy zajmował się całokształtem spraw osobowych resortu. Wydział Archiwalno - Naukowy obejmował Archiwum i Bibliotekę MSZ, dział kartograficzny, dział wydawnictw i dział spraw naukowych¹⁷. Oddział Komunikacji podzielony na dział paszportowy i kurierów zajmował się wydawaniem paszportów oraz całością spraw kurierskich (przygotowanie poczty kurierskiej, ewidencja podróży kurierskich). Sekcja Finansowa podzielona na Oddział Rachuby i Kasę zajmowała się całością spraw finansowych resortu. Oddział Rachuby m.in. sporządzała sprawozdania finansowe dla Ministerstwa Skarbu oraz Naczelnej Izby Kontroli Państwa, prowadził listy płac. Do zadań Kasy należało prowadzenie ksiąg kasowych oraz dokonywanie wypłat. Kancelaria Ogólna podzielona została na: Oddział Gospodarczy (Intendentura), Centralne Biuro Podawcze oraz Ekspedyt. Oddział Gospodarczy przyjmował oraz nadzorował służbą resortu, a także sprawował opiekę nad kwestiami wewnątrz gospodarczymi resortu.

¹⁶ W. Skóra, *Służba konsularna drugiej Rzeczypospolitej. Organizacja, kadry i działalność*, Toruń 2006, s. 29.

¹⁷ W. Skóra, *Biblioteki resortu Spraw Zagranicznych Drugiej Rzeczypospolitej(1918-1939)* [w:] *Historia i Bibliologia. Księga dedykowana pamięci doktora Zdzisława Jagodzińskiego (1927-2001)*, red. J. Faryś, M. Szczerbiński, Gorzów Wielkopolski 2005, s. 287-298.

Nowe zmiany w strukturze Ministerstwa Spraw Zagranicznych nastąpiły wraz z wejściem w życie w dniu 1 kwietnia 1921 r. nowego statutu organizacyjnego¹⁸. Regulacje wprowadzono na podstawie zarządzenia Rady Ministrów z dnia 28 października 1920 r. *w sprawie organizacji i zasad urzędowania ministerstw*¹⁹. Według nich każde ministerstwo miało się dzielić na departamenty i wydziały, które obejmowały *czynności w takim związku ze sobą zostające ażeby mogły być załatwione bez stałego współdziałania innych departamentów i wydziałów*. Według nowego statutu MSZ z 1 kwietnia 1921 r., ministrowi podlegały bezpośrednio Gabinet Ministra oraz 3 departamenty: Dyplomatyczny, Administracyjny i Konsularny²⁰. W obecnej strukturze nastąpiło znaczne rozbudowanie zaplecza ministra tj. Gabinetu Ministra. Było to konsekwencją rozbudowy tej komórki od 1 X 1919 r. Obecnie składał się z Sekretariatu, Biura Szyfrów, Rady Prawnego, Protokołu Dyplomatycznego, Oddziału Techniczno-Naukowego, Biura Tłumaczeń oraz Informacji Placówek. Do nowych komórek należały Biuro Tłumaczeń, oraz Informacje Placówek. Z dawnego Sekretariatu Generalnego przeniesiono Wydział Archiwalno-Naukowy, obecnie jako Oddział Techniczno-Naukowy. Podobna sytuacja dotyczyła Rady Prawnego. Utworzono go w miejsce zlikwidowanego ze względów oszczędnościowych Wydziału Opinii Prawnych²¹. Konsekwencją tego było przeniesienie Wydziału Traktatowego do Departamentu Dyplomatycznego oraz likwidacja całego Departamentu Prawno-Traktatowego. Obecny statut przywrócił dawną nazwę na Departament Administracyjny. Stosowano ją aż do 1939 r. Pion ten składała się z Wydziału Osobowego (Oddział Służbowy, Oddział Organizacyjny, Oddział Budżetowy), Oddziału Komunikacji, Oddziału Opieki Kulturalnej, Kancelarii Ogólnej (Oddział Podawczy, Oddział Ekspedycji, Dział Maszyn), Oddziału Gospodarczego oraz Biura Rachuby i Kontroli (Rachuba Placówek, Rachuba Centrali, Kancelaria, Kasa)²². W obecnej strukturze rozbudowano aparat obsługujących sprawy finansowe, gospodarcze w postaci Oddziału Gospodarczego oraz Biura Rachuby i Kontroli. W przeciwieństwie do przedstawionych zmian, niewielkie przekształcenia nastąpiły w departamentach: Konsularnym oraz Dyplomatycznym. W pierwszym, główne przekształcenia – obok zamiany nazwy Sekretariatu na Oddział – poszły w kierunku wewnętrznej rozbudowy dwóch pozostałych komórek departamentu. Wydział Prawno-Konsularny składał się z referatów: Międzynarodowego Obrotu Prawnego oraz Pretensji i Odszkodowań. W skład Wydziału Administracyjno-Konsularnego wchodziły referaty: Paszportowo-Wojskowy, Uchodźstwa i Repatriacji oraz Finansowo-

¹⁸ M.P. 1921, nr 74.

¹⁹ Dz. Urz. MSZ 1921, nr 1, poz. 5.

²⁰ Dz. Urz. MSZ 1922, nr 1, poz. 12. *Skorowidz znaczenia pism przez wydziały MSZ, stosownie do statutu organizacyjnego MSZ z dn. 1 IV 1921 r.* Rozszerzenie struktury zob. *Ministerstwo Spraw Zagranicznych. Centrala i placówki w 1921 r.*, Warszawa 1921., s. 1-20, Warszawa 1921 r. Przyjęcie struktury w 1921 r. cechowało się stabilnością. Według. W. Michowicza wzorowano się na rozwiązaniach francuskich w ujednocnianiu służby dyplomatycznej zob. W. Michowicz, *Organizacja polskiego aparatu dyplomatycznego w latach 1918-1939* [w:] *Historia dyplomacji polskiej, t. IV, 1918-1939*, Warszawa 1995, s.18.

²¹ AAN, MSZ, sygn. 190A, s. 1. Na temat kwestii oszczędnościowych w zob. R. Hausner, *Początki organizacyjno-oszczędnościowe w Polsce w latach 1918-1939*, Warszawa 1935.

²² W nawiasie podano nazwy referatów wchodzących w skład danej komórki zob. *Ministerstwo Spraw Zagranicznych. Centrala i placówki w 1921 r.*, Warszawa 1921, s. 12-18

wo-Zapomogowy. Cały departament obsługiwany był przez osobną kancelarię²³. Departament Dyplomatyczny rozbudowany został o wspomniany Wydział Traktatowy. W pionie tym zmniejszono także rangę Wydziału Informacyjnego na Oddział.

W związku z uchwałą Komisji Oszczędnościowej przy Ministerstwie Skarbu, związaną z redukcją personelu i kwestiami oszczędnościowymi, w centrali MSZ przestał obowiązywać statut organizacyjny z 1 IV 1921 r²⁴. Nowy podział resortu został wprowadzony zarządzeniem Ministra z dnia 22 I 1922 r. Zgodnie z nim ministrowi podlegały: Gabinet Ministra oraz trzy departamenty: Polityczny, Administracyjny i Konsularny²⁵. Z Gabinetu Ministra wyłączono Oddział Techniczno-Naukowy pozostawiając Sekretariat Ministra, Protokół Dyplomatyczny, Radcę Prawnego oraz Oddział Szyfrów. Departament Konsularny pozostawiono bez zmian. W Departamencie Politycznym dawne Biuro Ekonomiczne zamieniono na Wydział Ekonomiczny. Ponadto do zakresu kompetencji Wydziału Ogólnego przekazano obsługę spraw sejmowych²⁶. Największe przekształcenia wystąpiły w Departamencie Administracyjnym. Składał się z 3 wydziałów: Osobowego, Organizacyjno-Budżetowego oraz Administracyjno-Gospodarczego. Analiza struktury oraz podziału zadań pomiędzy trzema wymienionymi wydziałami pozwala na wyodrębnienie 3 obszarów: spraw osobowych, organizacyjno-budżetowych oraz administracyjno-gospodarczych. W porównaniu do poprzedniej organizacji, Departament Administracyjny cechował się wyraźnym rozdziałem kompetencji pomiędzy poszczególnymi jego wydziałami przy zmniejszonej ich liczbie. Sprawy osobowe realizowane były przez Wydział Osobowy. Składał się z Oddziału Służbowego oraz Oddziału Kurierów utworzonego w miejsce zlikwidowanego Wydziału Komunikacji. Sprawy organizacyjno-budżetowe realizował Wydział Organizacyjno-Budżetowy. Tworzyły go wydziały Organizacyjny, Budżetowy oraz Kontrola Placówek Zagranicznych i Rachuba Centrali. Ostatnią z komórek tego pionu tj. Wydział Administracyjno-Gospodarczy podzieleno na: Kancelarię Główną, Urząd Płatniczy, Archiwum, Bibliotekę, Wydawnictwa oraz sprawy, tłumaczeń i gospodarcze²⁷.

Rozkład czynności poszczególnych komórek resortu został opublikowany w dniu 18 lutego 1922 r. w Dzienniku Urzędowym²⁸. Dodatkowo Departament Polityczny rozbudowano o Wydział Informacji Placówek oraz Referat Sejmowy. Pierwszy

²³ Tamże, s. 19-20.

²⁴ Komisje Oszczędnościową powoływało *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19 września 1921 r. w przedmiocie utworzenia Komisji Oszczędnościowej* zob. „Monitor Polski” 1922, nr 245. Na 293 posiedzeniu Sejmu Minister Skarbu podał dane dotyczące akcji oszczędnościowej m.in.: odnoszące się do MSZ. Szerzej o redukcji etatów w resorcie w podrozdziale dotyczącym personelu zob. R. Hausner, dz. cyt., s. 58 i n.

²⁵ Dz. Urz. MSZ 1922, nr 4, poz.30

²⁶ W strukturze organizacyjnej z 1921 r. nie uwzględniono Referatu Sejmowego. Wchodził on w skład Sekretariatu Gabinetu Ministra. Kierownikiem był Stanisław Oraczewski zob. *Ministerstwo Spraw Zagranicznych. Centrala i placówki w 1921 r.*, Warszawa 1921, s. 2.

²⁷ Sprawy tłumaczeń oraz gospodarcze w zarządzeniu z 22 stycznia 1922 r. nie ujęto w formę organizacyjną. Prawdopodobnie, od stycznia do lutego funkcjonowały jako Oddział Tłumaczeń oraz Oddział gospodarczy.

²⁸ Dz. Urz. MSZ 1922, nr 6, poz. 41. *Rozkład czynności Ministerstwa Spraw Zagranicznych*

z nich zajmował się dostarczaniem informacji do polskich placówek zagranicznych o całości polskiej polityki zagranicznej a także udzielał informacje o sytuacji międzynarodowej²⁹. Referat Sejmowy zajmował się interpelacjami sejmowymi dotyczącymi MSZ a także ewidencją prac Rady Ministrów, Komitetów Rady Ministrów, Sejmu oraz Komisji sejmowych. Dodatkowo sprawy tłumaczeń oraz sprawy gospodarcze w Wydziale Administracyjno-Gospodarczym Departamentu Administracyjnego zostały zorganizowane w Oddziale Tłumaczeń oraz w Oddziale Gospodarczym.

Z dniem 10 IV 1922 r. przy MSZ została utworzona Rada Opieki Kulturalnej. Do podstawowych kompetencji rady należało opiniowanie na wniosek centrali: spraw związanych z opieką kulturalną nad mniejszościami polskimi mieszkających poza granicami państwa polskiego, projektów konwencji międzynarodowych i ustaw związanych z ochroną mniejszości narodowej³⁰. Rada składała się z sześciu członków mianowanych przez ministra spraw zagranicznych. Z inicjatywy MSZ do składu mogli być też delegowani w charakterze rzeczoznawców przedstawiciele z Ministerstw: Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Pracy i Opieki Społecznej, Zdrowia Publicznego i Robót Publicznych. Funkcje członków były honorowe³¹. Organem wykonawczym Rady był Referat Opieki Kulturalnej w Wydziale Ogólnym Departamentu Konsularnego, utworzony 1 IV 1922 r.³².

Kolejne zmiany w organizacji resortu nastąpiły wraz z nowym statutem, wprowadzonym rozporządzeniem Rady Ministrów w dniu 2 lipca 1924 r.³³ Funkcjonujący od 12 lipca 1924 r. nowy statut został uzupełniony zarządzeniem z dnia 25 VII 1924 r. w sprawie wewnętrznego podziału funkcji i kompetencji centrali MSZ wchodzącym w życie od 1 VIII 1924 r.³⁴ Według niego ministrowi podlegały Protokół Dyplomatyczny oraz trzy departamenty: Konsularny, Polityczno-Ekonomiczny oraz Ogólny.

Protokół Dyplomatyczny (P.D) składał się z Sekretariatu Ministra (S.M) oraz Protokołu Dyplomatycznego. Sekretariat Ministra podobnie jak poprzednio załatwiał całość związaną z obsługą korespondencji ministra. Protokół dyplomatyczny podzielony został na dwa referaty: Ogólny i Orderowy. W pierwszym zajmowano się m.in.: sprawami ceremonialu urzędowego korpusu dyplomatycznego, pismami notyfikacyjnymi, uwierzytelniającymi oraz odwołującymi. Referat Orderowy załatwiał sprawy odznaczeń³⁵.

²⁹ W strukturze obowiązującej od 1 X 1919 do 1 X 1920 r. za sprawy informowania placówek zagranicznych odpowiadał wydział D VIII.

³⁰ Do spraw kulturalnych wliczono także kwestie związane ze sportem i turystyką zob. H. Chalupczak, *II Rzeczypospolita a mniejszość polska w Niemczech*, Poznań 1992, s. 27.

³¹ Dz. Urz. MSZ 1922, nr 13, poz. 87. W połowie 1923 przekształcona w Międzyministerialną Komisję Opieki Kulturalnej nad Polakami za Granicą. Szerzej o tym zob. AAN, MSZ, sygn. 10338; sygn. 10375.

³² Dz. Urz. MSZ 1922, nr 13, poz. 88. *Zarządzenie w przedmiocie utworzenia Referatu Opieki Kulturalnej w Wydziale Ogólnym Departamentu Konsularnego Ministerstwa Spraw Zagranicznych*

³³ Dz. Urz. MSZ 1924 nr 6, poz. 82.

³⁴ Tamże, poz. 83.

³⁵ Szerzej o Protokole Dyplomatycznym w II RP zob. J. Sibora, *Protokół Dyplomatyczny i ceremonial państwowy II RP*, Warszawa 2011.

Departament Konsularny składał się z trzech wydziałów: Ogólnego (K.I), Prawno-Rewindykacyjnego (K.II) oraz Administracyjno-Paszportowego (K.III). Pierwszy składał się z pięciu referatów. Załatwiano w nich sprawy dotyczące: koordynacji opieki kulturalnej nad Polakami mieszkającymi za granicą (I)³⁶, Wolnego Miasta Gdańska (II), instrukcji konsularnych i konwencji konsularnych z innymi państwami³⁷(III), kwestii morskich (IV) oraz przesyłaniem korespondencji konsularnej, wydawaniem dokumentów z archiwów konsulatów: kijowskiego, odeskiego i sewastopolskiego, poszukiwaniem w Polsce osób prywatnych i wojskowych (V)³⁸. Wydział Prawno-Rewindykacyjny składał się z dwóch referatów: Międzynarodowego obrotu prawnego (K.II.a) oraz Pretensji i odszkodowań (K.II.b). W pierwszym zajmowano się sprawami dotyczącymi kontroli spraw realizowanych przez konsulaty (rekwizycje sadowe, spadki), przesyłaniem dokumentów osób prywatnych za granicę w tym pośrednictwo w możliwości uzyskania akt stanu cywilnego za granicą przez osoby mieszkające na ternie kraju³⁹. Referat Pretensji i odszkodowań realizował wnioski osób zgłaszających pretensje do Polski oraz innych państw związane z niewolą, aresztowaniami, rekwiizycjami itp. W kolejnym wydziale Administracyjno-Paszportowym (K. III. a) funkcjonowały cztery referaty⁴⁰. W pierwszym (K.III a) zajmowano się kwestiami obywatelstwa polskiego, opcji, poboru do wojska za granicą, małym ruchem granicznym oraz sprawami związanymi z dokumentacją paszportową⁴¹. Do referatu drugiego (K.III.b) przydzielono sprawy ogólnie emigracyjne, kwestie repatriacji oraz opiekę prawną i materialną nad wychodźstwem⁴². W referacie trzecim (K.III.c) zajmowano się sprawami finansowymi osób przebywających poza granicami kraju w tym taryfą opłat konsularnych. W ostatnim referacie (K.III.w) zajmowali się m.in.: sprawami wjazdu i przejazdu

³⁶ Szerzej zob. W. Skóra, *Ewolucja struktury Ministerstwa Spraw Zagranicznych w zakresie opieki nad Polonią (1918-1933)* [w:] *Ze studiów nad polskim dziedzictwem w świecie. Księga dedykowana Profesorowi Edmundowi Gogolewskiemu*, red. L. Nowak, M. Szczerbiński, Gorzów Wielkopolski 2002.

³⁷ W latach 1918-1924 organizację i funkcjonowanie placówek konsularnych regulowały: Projekt „Ordynacji Konsularnej wraz z Instrukcją konsularną - obowiązujące od połowy listopada 1918 r., Instrukcja w sprawie czynności administracyjnych z grudnia 1918 r., Ordynacja Konsularna z 1919 r. (rozesłana do konsulatów m.in.: do Konsulatu RP w Marsylii, nie została skierowana do Sejmu), Ustawa z 11 listopada 1924 o organizacji i czynnościach konsulów weszła w życie 5 grudnia 1924 r. zob. *Zbiór przepisów konsularnych MSZ*, cz. I, s. 29-25.

³⁸ O formowaniu konsulatów RP w byłym Cesarstwie Rosyjskim zob. S. M. Nowinowski, *Specyfika funkcjonowania placówek dyplomatycznych i konsularnych w Związku Sowieckim (1936-1939)* [w:] *Z dziejów polskiej służby dyplomatycznej i konsularnej. Księga upamiętniająca życie i dzieło Jana Nowaka-Jeziorańskiego (1914-2005)* red. J. Faryś, M. Szczerbiński, Gorzów Wielkopolski 2005, s.122.

³⁹ Dz. Urz. MSZ 1924 nr 4, poz. 48. *Okólnik w sprawie przekazywania aktów stanu cywilnego*.

⁴⁰ Dz. Urz. MSZ 1924 nr 6, poz. 83.

⁴¹ Szerzej o sprawach obywatelstwa, wojskowych, paszportowych oraz wizach zob. A. Wasilewski, *Polska służba konsularna 1918-1939. Akty prawne, organizacja, działalność*, Toruń 2004, s. 81-99. Kwestie paszportów były m.in. przedmiotem obrad podczas zjazdów konsulów zob. *Zjazdy i Konferencje konsulów polskich w USA i Kanadzie. Protokoły i Referaty 1920-1938*, oprac. E. Kołodziej, T. Radzik, Lublin 2004.

⁴² Od 1924 r. jednym z zadań była koordynacja wymiany więźniów politycznych pomiędzy Polską a ZSRR zob. W. Materski, *Pobocza dyplomacji. Wymiana więźniów politycznych pomiędzy II Rzeczpospolitą a Sowietami w okresie międzywojennym*, Warszawa 2002.; Dz. Urz. MSZ 1924, nr 1, poz. 3. *Okólnik w sprawie odstąpienia Wydziałowi K.III aktów dotyczących emigracji i spraw z nią związanych*.

przez Polskę obcych obywateli, sprawami fałszywych paszportów czy uchodźcami rosyjskimi przebywającymi w Polsce. W skład wydziału wchodziła także Kasa Konsularna, która przyjmowała kwoty i depozyty przesyłane z placówek konsularnych lub kwoty przesyłane przez instytucje krajowe a kierowane do konsulatów.

Duże zmiany w porównaniu do poprzedniej organizacji zaszły w Departamencie Polityczno-Ekonomicznym. Obecnie składał się z Sekretariatu Dyrektora Departamentu Polityczno-Ekonomicznego (SDDP) oraz czterech wydziałów: Ustrojów Międzynarodowych (P.I), Zachodniego (P.II), Wschodniego (P.III) i Prasowego (P.IV)⁴³. Pierwszy z wymienionych wydziałów politycznych podzielono na pięć referatów: Referat Ligi Narodów (P.I.L), Referat Gdański (P.I.G.), Referat Wyznań (P.I.W), Referent Polityczno-Kulturalny (P.I.K) oraz Referat Tranzytowy (P.I.Tr). Referat Ligi Narodów zajmował się sprawami Ligii Narodów i podległych jej organizacji⁴⁴. Kolejna komórka (Referat Gdański) obejmowała sprawy dotyczące stosunków polityczno-ekonomicznych między Polską a Wolnym Miastem Gdańsk z wyjątkiem spraw konsularnych należących do Wydziału Ogólnego (K.I) w Departamencie Konsularnym. W Referacie Wyznań realizowano całokształt stosunków między Polska a Stolica Apostolską. W kolejnym referacie Polityczno-Kulturalnym prowadzono sprawy z zakresu politycznej stronie opieki kulturalnej zagranicą skoncentrowanej w Wydziale Ogólnym (K.I)⁴⁵. Umowy tranzytowe realizował Referat Tranzytowy. Większe zmiany zaszły w komórkach terytorialnych realizujących sprawy polityczno-ekonomiczne poszczególnych państw. W porównaniu do poprzedniej organizacji, zostały one zmniejszone do 2 wydziałów: Zachodniego i Wschodniego, z występującymi w nich po raz pierwszy w strukturze referatami⁴⁶. Wydział Zachodni składał się z 4 referatów: Niemieckiego (P.II.M), Mocarstw Zachodnich (P.II.M), Mniejszych państw zachodnich (P.II.p) oraz zamorskiego (P.II.Z). Opierając się na rozporządzeniu ministra Augusta Zaleskiego z dnia 29 października 1926r. w Wydziale Zachodnim utworzono tymczasowo Referat Węglowy⁴⁷. Do jego zadań należało realizowanie wszystkich spraw węglowych podejmowanych przez resort⁴⁸. W Referacie Niemieckim realizowano sprawy Rzeszy Niemieckiej i państw do niej wchodzącej. Do zadań referatu Mocarstw Zachodnich

⁴³ Dz. Urz. MSZ 1924 nr 6, poz. 83.

⁴⁴ H. Chałupczak, *Dyplomacja II RP wobec dylematów ideowo-organizacyjnych mniejszości polskiej w Niemczech międzywojennych* [w:] *Si Vis Pacem, Para Bellum. Bezpieczeństwo i polityka Polski. Księga ofiarowana Profesorowi Tadeuszowi Dubickiemu*, Częstochowa – Włocławek, 2013, s. 83-84.

⁴⁵ Bardzo często dochodziło do sporów kompetencyjnych pomiędzy Departamentem Konsularnym a Departamentem Politycznym w zakresie m.in. opieki kulturalnej nad Polakami za granicą. Powodowało to jak pisze W. Skóra (...) brak jednolitej linii politycznej (...) zob. W. Skóra, *Służba...*, s. 418. W kolejnym statucie MSZ z 1926 r. sprawy Polaków za granicą prowadził tylko Wydział K.I.A w Departamencie Konsularnym

⁴⁶ W okresie tym w wydziale terytorialnym pracowała Kazimiera Ilakowiczówna. Zob. K. Ilakowiczówna, *Ścieżka Obok Drogi*, Warszawa 1939.

⁴⁷ Utworzenie Referatu Węglowego miało związek z wstrzymaniem importu węgla przez Niemcy, w czerwcu 1925 r. Komórka ta stanowi przykład zależności struktury organizacyjnej resortu od polityki zagranicznej zob. H. Korcz, *Polska dyplomacja wobec traktatu berlińskiego z 1926 r. w świetle dokumentów*, „Zeszyty Historyczne”, z. 74, 1983 s. 301.

⁴⁸ Dz. Urz. MSZ 1926, nr 9, poz. 104.

przyporządkowano państwa jak: Belgia, Luksemburg, Francja, Anglia, Włochy wraz z ich dominiami, protektoratami i mandatami m.in. w Egipcie i Palestynie. Pozostałe państwa w Europie zachodniej takie jak Holandia, Szwajcaria, Hiszpania i Portugalia obsługiwał Referat Mniejszych Państw Zachodnich. Sprawy Ameryki Północnej, Środkowej i Południowej wraz z Chinami i Japonią realizowały osoby zatrudnione w ostatnim z wymienionych referatów Wydziału Zachodniego. Taka sama ilość referatów występowała w Wydziale Wschodnim. Referat Rosyjski (P.III.r) załatwiał sprawy polityczno-ekonomiczne dotyczące Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich. W Referacie Bałtyckim (P.III.b) zajmowano się kwestiami Łotwy, Litwy, Estonii, Szwecji, Norwegii i Dani. Państwa bliskiego wschodu i europy południowej były w obszarze zadań Referatu Bliskiego Wschodu (P.III.w) oraz Referatu Małej Ententy (P.III.e).

Podobnie duże zmiany nastąpiły w pionie administracyjnym, funkcjonującym jako Departament Ogólny. Składał się z 4 wydziałów: Osobowo-Organizacyjnego (O.I), Traktatowo - Naukowego (O.II), Budżetowo-Gospodarczego (O.III), Szyfrów oraz Rady Prawnego, Rady Ekonomicznego (R.P) i Kancelarii Głównej (O.K.G)⁴⁹. Wydział Osobowo-Organizacyjny (O.I) powstał z połączenia funkcjonujących w poprzedniej strukturze, dwóch komórek: Wydziału Służbowego z Oddziałem Organizacyjnym w Wydziale Organizacyjno-Budżetowym. Utworzony nowy wydział składał się w Oddziału Służbowego (całokształt spraw pracowników MSZ), Oddziału Komunikacji O.I.O.K. (przygotowywanie paszportów dyplomatycznych, układanie wyjazdów kurierskich) oraz Oddziału Organizacyjnego O.I.Org (przygotowywanie okólników i zarządzeń obejmujących kwestie organizacyjne resortu). Analogicznie utworzono Wydział Naukowo - Traktatowy (O.III) z Oddziału Archiwalno-Bibliotecznego (O.IV), Oddziału Tłumaczeń w Wydziale Administracyjno-Gospodarczym, Departamentu Administracyjnego oraz z Wydziału Traktatowego (D.VI) w Departamencie Politycznym (D.P). Według *wewnętrznego podziału funkcji i kompetencji centrali MSZ z lipca 1924 r.*, Wydział Naukowo - Traktatowy składał się z Oddziału Traktatowego O.II.T (udział we wszystkich fazach zawierania umów), Biura Tłumaczeń O.II.B.T (tłumaczenia tekstów urzędowych) oraz Oddziału Archiwalno - Bibliotecznego O.II.A.B. W tym ostatnim zajmowano się przechowywaniem dokumentów, prowadząc Archiwum Centralne MSZ⁵⁰. Dodatkowo prowadzono badania historyczne, statystyczne oraz kartograficzne dla resortu. Oddział Archiwalno-Biblioteczny kierował agendami Biura Międzynarodowej Wymiany Wydawnictw⁵¹. Nowa struktura wydziału pozwoliła na efektywniejsze działanie poszczególnych jego komórek. Należy przy-

⁴⁹ Dz. Urz. MSZ 1924 nr 6, poz. 83

⁵⁰ O Archiwum centralnym MSZ zob. P. Romanowski, *Przechowywanie akt w centrali MSZ w latach 1918-1939*, „Dzieje biurokracji”, t. VIII, 2018, s. 73-92.

⁵¹ Biuro Międzynarodowej Wymiany Wydawnictw mieściło się w latach 1921-1928 przy Bibliotece MSZ, następnie od 1931 r. z własnym budżetem zostało związane z Biblioteką Narodową. Kierownikiem Biura w 1931 r. został były kustosz Biblioteki Polskiej w Paryżu Stanisław Piotr Konorowski. (E. Suchocka, *Biuro Międzynarodowej Wymiany Wydawnictw BN*, „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Narodowej”, nr 4, 2000 s. 13-14; *Konwencja Brukselska* została przyjęta przez Polskę w dniach 19 listopada 1920 i 21 kwietnia 1921 r. Tekst regulaminu Biura i konwencji Brukselskiej: Dz. Urz. MSZ 1921, nr.1, poz.8; Dz. Urz. MSZ 1921, nr 2, poz.15.

puszczać, że podobnie cele spowodowane były utworzeniem Wydziału Budżetowo-Gospodarczego⁵². Powstał on z połączenia Urzędu Płatniczego i Oddziału Gospodarczy wchodzących do Wydziału Administracyjno-Gospodarczego z Rachubą Centrali, Kontrolą Urzędów Zagranicznych, Oddziałem Budżetowym (Wydział Organizacyjno-Budżetowy). Nowy wydział składał się z Oddziału Budżetowego O.III.B (opracowanie budżetu resortu, ogólne sprawy budżetowe), Rachuby Centrali O.III.R.C (wyплаты i należności pracownikom MSZ), Kontroli Urzędów Zagranicznych O.III.K (kontrola i prowadzenie dokumentacji finansowej urzędów zagranicznych), Urzędu Płatniczego O.III.P (wydatki z budżetu resortu) oraz Oddziału Gospodarczy (O.III.G). W efekcie tych zmian, osobny status otrzymała Kancelaria Główna występując w randze wydziału⁵³. W pionie administracyjnym, w obecnej strukturze funkcjonowała obok Rady Prawnego i Wydziału Szyfrów przeniesionego z Gabinetu Ministra oraz Rady Ekonomicznego z Departamentu Politycznego.

Statut z 3 lipca 1924 r. został zmieniony rozporządzeniem Rady Ministrów z 28 stycznia 1925 r. Do Departamentu Ogólnego włączono Inspektora Generalnego podległych Ministerstwu Spraw Zagranicznych urzędów zagranicznych⁵⁴. Do jego obowiązków należał nadzór nad działalnością administracyjną, finansową i gospodarczą placówek zagranicznych. W efekcie tego, z dniem 15 IV 1925 r. zaczęła podlegać Generalnemu Inspektorowi Kontrola Urzędów Zagranicznych (O.III.K), dotychczas wchodząca w skład Wydziału Budżetowo-Gospodarczego⁵⁵.

Dalsze zmiany organizacyjne w MSZ dotyczyły Oddziału Traktatowego (O.II.T) będącego w Wydziale Traktatowo-Naukowym (O.II) w Departamencie Ogólnym. Od 1 maja 1925 r. wszystkie sprawy realizowane przez Oddział Traktatowy zaczęły podlegać ponownie Dyrektorowi Departamentu Polityczno-Ekonomicznego⁵⁶.

Dodatkowo przy MSZ została utworzona Rada Naukowa do której należało m.in.: utrzymywanie stałego kontaktu MSZ z polskim światem naukowym, opiniowanie w bieżących sprawach naukowych mających związek z działalnością resortu, pozyskiwanie informacji o działalności polskich instytucji społecznych o charakterze

⁵² Powołując się na określenie W. Skóry o dojrzałej koncepcji organizacji DK MSZ, należy te określenie przenieść także na pion administracyjny, biorąc pod uwagę budowę znajdujących się tam wydziałów zob. W. Skóra, *Slużba ...*, s. 30.

⁵³ Utworzenie Kancelarii Głównej w randze osobnego wydziału miło związek z wejściem z życie w dniu 24 lipca 1924 r. rozporządzenia w sprawie korespondencji wpływającej do MSZ. Zob. Dz. Urz. MSZ, 1924, nr 6, poz.

⁵⁴ Dz. Urz. MSZ 1925, nr 3, poz. 25; AAN, PRM, Rekt. 1, t. 2, podt. 2 Stanowiska Inspektorów Generalnych Urzędów Podległych utworzone były w 1922 r. w celu kontroli spraw finansowych i administracyjnych placówek zagranicznych. Utworzenie w 1925 stanowiska jednego Inspektora generalnego podyktowane było kwestiami oszczędnościowymi.

⁵⁵ Dz. Urz. MSZ 1924, nr 5, poz. 46.

⁵⁶ Tamże, poz. 47. W literaturze przedmiotu kwestia wydzielenia Oddziału Traktatowego z Wydziału Traktatowo-Naukowego jest wiązana z późniejszym utworzeniem samodzielnego Wydziału Traktatowego w Departamencie Polityczno-Ekonomicznym MSZ zob. J. Łaptos, *Organizacja personelu i funkcjonowanie polskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych w latach 1918-1939 [w:] Z dziejów polityki i dyplomacji Polski. Studia poświęcone pamięci Edwarda hr. Raczyńskiego prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej na wychodźstwie*, Warszawa 1994, s. 337; K, Szczepanik, dz. cyt., s. 32.

naukowym w celem uzgodnienia ich prac z polską polityką zagraniczną⁵⁷.

Następna reorganizacja dotyczyła Departamentu Konsularnego, w którym od 5 VIII 1925 r. kompetencje dotyczące legalizacji dokumentów w Referacie Międzynarodowego Obrotu Prawnego (K.II a) w Wydziale Prawno-Rewindykacyjnym zostały przekazane Wydziałowi Ogólnemu⁵⁸.

Zgodnie z rozporządzeniem ministra Aleksandra Skrzyńskiego likwidacji z dniem 1 stycznia 1926 r., uległa Kasa Konsularna w Wydziale Administracyjno-Paszportowym Departamentu Konsularnego⁵⁹. Czynności jej zostały przekazane Rachubie Centrali (O.III.R.C)⁶⁰ oraz Urzędowi Płatniczemu (O. III.P.)⁶¹ w Wydziale Budżetowo-Gospodarczym Departamentu Ogólnego. Jednocześnie zmianom kompetencyjnym uległ referat K III C w Departamencie Konsularnym⁶².

Do dalszych niewielkich zmian w strukturze organizacyjnej MSZ należało przekształcenie zgodnie z rozporządzeniem z dnia 26 marca 1926 r. Referatu Małej Ententy w Wydziale Wschodnim Departamentu Polityczno-Ekonomicznego na Referat Europy Środkowej i Bałkanów⁶³.

Wydarzenia polityczne związane z zamachem majowym wpłynęły także na strukturę resortu⁶⁴. Rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 26 listopada 1926 r. został nadany nowy statut organizacyjny, obowiązujący od 1 stycznia 1927 r. Dzielił cały resort na Gabinet Ministra oraz trzy Departamenty: Polityczno-Ekonomiczny, Konsularny oraz Administracyjny⁶⁵.

Obecne przekształcenia przywróciły oraz wzmocniły w strukturze resortu Gabinet Ministra (G.M). W jego skład wchodziły: Sekretariat Ministra (S.M), Protokół Dyplomatyczny (P.D), Wydział Osobowy (G.M.O) oraz Radca Prawny (R.P) przeniesiony z Departamentu Ogólnego⁶⁶. Sekretariat Ministra złożony był z dwóch referatów: Parlamentarnego (S.M.p) będącego łącznikiem pomiędzy MSZ a Sejmem i Sena-

⁵⁷ Dz. Urz. MSZ 1925, nr 4, poz. 34. Szerzej o Radzie Naukowej zob. AAN, MSZ, sygn. 13430; sygn. 13431

⁵⁸ Tamże, nr 8, poz. 99.

⁵⁹ Dz. Urz. MSZ 1926, nr 1, poz.1.

⁶⁰ Tamże. Czynności Rachuby Centrali zostały uzupełnione o „księgowanie obrotów kasowych, korespondencja w związku z przekazami pieniężnymi i kasowymi oraz obliczanie należnych opłat konsularnych i stemplowych pobieranych przy przejmowaniu i wydawaniu kwot i depozytów.”

⁶¹ Tamże „Przyjmowanie i wypłacanie przekazów i depozytów w związku z czynnościami konsularnymi” i „przyjmowanie całej poczty wartościowej, adresowanej do Ministerstwa Spraw Zagranicznych oraz ekspedycja tej poczty z Ministerstwa Spraw Zagranicznych”.

⁶² Tamże. Realizujący opłaty konsularne oraz przeprowadzał kontrolę urzędów konsularnych w zakresie stosowania rozporządzeń celnych i ekonomicznych rządu polskiego.

⁶³ Dz. Urz. MSZ 1926, nr 3, poz. 34.

⁶⁴ Nowy statut opracowywali: wiceminister Knoll oraz Ignacy Matuszewski. Szerzej o wpływie zamachu majowego na strukturę resortu w tym placówki zagraniczne zob. W Skóra, *Konsekwencje przewrotu majowego w polskiej służbie konsularnej* [w:] *Zamach stanu Józefa Piłsudskiego 1926 roku*, Lublin 2007, s. 408; K. Szczepanik, dz. cyt., s. 32-33; M. Kruszyński, *Ambasada RP w Moskwie 1921-1939*, Warszawa 2010, s. 290; H. Bartoszewicz, *Misja dyplomatyczna Romana Knolla w Rzymie*, „Dzieje Najnowsze”, 2011, z. 1, s. 53.

⁶⁵ Dz. Urz. MSZ 1926, nr 10, poz. 116.

⁶⁶ Dz. Urz. MSZ 1926, nr 10, poz. 118.

tem oraz z Referatu Funduszu Specjalnego (R.F.S). Do tego ostatniego należało prowadzenie ewidencji kredytów przeznaczonych na fundusze specjalne. Do Protokołu Dyplomatycznego wchodziły referaty: Ogólny (P.D.O) oraz Orderowy (P.D.Ord.). Wydział Osobowy złożony był z referatów: Służbowego (G.M.O.I) oraz z Organizacyjnego (G.M.O.II)⁶⁷.

Departament Polityczno-Ekonomiczny składał się z Sekretariatu Departamentu Polityczno-Ekonomicznego, Rady Ekonomicznego (R.E) przeniesionego z Departamentu Ogólnego oraz pięciu wydziałów: Organizacji Międzynarodowych (P.I), Zachodniego (P.II), Wschodniego (P.III), Prasowego (P.IV) i Traktatowego (P.V)⁶⁸. W nowym Wydziale Organizacji Międzynarodowych pozostawiono cztery referaty z dawnej struktury Wydziału Urzędów Międzynarodowych: Gdański (P.I.G), Ligii Narodów (P.I.L), Tranzytowy (P.I.Tr.) oraz Wyznań (P.I.W). Wykonywanie zadań przez Referat Ligi Narodów (mniejszości narodowe) oraz Referat K.I.A (sprawy opieki kulturalnej) w Departamencie Konsularnym, wymusiły likwidację Referatu Polityczno-Kulturalnego, będącego w 1924 r. w Wydziale Urzędów Międzynarodowych. W dalszym ciągu zostały utrzymane 2 wydziały terytorialne zajmujące się sprawami polityczno-ekonomicznymi poszczególnych państw. W obecnej strukturze zakres pracy każdego z referatów w większym stopniu odpowiadał jego nazwie. Wydział Zachodni składał się z Referatu Mocarstw Zachodnich P.II.M (Francja, Włochy, Hiszpania, Portugalia), Referat Mniejszych Państw P.II.P (Austria, Holandia, Szwajcaria, Belgia i Luksemburg), Referatu Angielsko - Amerykańskiego P.II.A (Wielka Brytania z dominiami, cały kontynent amerykański oraz sprawy kredytów zagranicznych), Referatu Niemieckiego (P.II.N) oraz Referatu Arbitrażowo- Koncyliacyjnego (P.II.K). Zadania tego ostatniego w postaci m.in. rozwiązywania sporów polsko-niemieckich wraz z arbitrażem i concyliacja traktatów lokańskich odpowiadała międzynarodowej sytuacji politycznej⁶⁹. Podobną modyfikację przeprowadzono w Wydziale Wschodnim. Składał się z czterech referatów terytorialnych: Referatu Sowieckiego (ZSRR), Referatu Bałtyckiego P.III.B (Litwa, Łotwa, Estonia, Finlandia, Szwecja, Norwegia, Dania), Referatu Europy Południowo - Wschodniej P.III.P (Czechosłowacja, Węgry, Rumunia, Królestwo S.H.S, Grecja, Albania) oraz Referatu Bliskiego i Dalekiego Wschodu P.III.W. Rozbudowie wewnętrznej uległ też Wydział Prasowy⁷⁰. Dotychczasowe czynności podzielone zostały na cztery, dotąd nie występujące w strukturze referaty: Informacji Publicznej, Propagandy Ekonomicznej, Propagandy Kulturalnej oraz Wydawnictw. Pierwszy

⁶⁷ Tamże, W porównaniu do kompetencji komórek z 1924 r., obecny Referat Organizacyjny kontrolował budżet pod względem przyszłych zmian organizacyjnych.

⁶⁸ J. Łaptos upatruje podniesienie pozycji Wydziału Organizacji Międzynarodowych w związku z polityką A. Zaleskiego. zob. Ł. Łaptos, dz. cyt., s. 339; O polityce Zaleskiego zob. A. Kamieniecki, *August Zaleski jako dyplomata*, „Mazowieckie Studia Humanistyczne”, Nr 2, 2002, s. 221-236; J. Pajewski, *August Zaleski (15. V. 1926 – 2. XI. 1932 [w:] Ministrowie spraw zagranicznych (1918-1939)*, Szczecin 1992.

⁶⁹ Więcej na temat porozumień lokańskich zob. H. Korczyk, *Locarno i jego geneza*, „Dzieje Najnowsze”, R. XI, z. 3, 1979, s. 85-112. S. Sierpowski, *Polityka zagraniczna polski międzywojennej*, Warszawa 1994; P. Wandycz, *Aleksander Skrzyński Minister spraw zagranicznych II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2006.

⁷⁰ W. Skóra przytacza opinie E. Michowicza, E. Rudzińskiego, M. Pasztor i P. Łossowskiego o aparacie prasowo - propagandowym centrali i placówek MSZ zob. W. Skóra, *Służba ...*, s. 652, przypis 82.

zajmował się polityczną stroną informacji w prasie. W referacie utrzymywano kontakty z agencjami telegraficznymi, nadzorowano prasę krajową, zagraniczną, organizowaniem konferencji prasowych oraz wywiadów z ministrem⁷¹. Sprawy gospodarcze oraz kulturalne w prasie polskiej i zagranicznej realizował Referat Propagandy Ekonomicznej oraz Referat Propagandy Kulturalnej. Sprawami wydawniczymi wydziału zajmował się Referat Wydawnictw. Ponownie utworzony w tej części resortu, Wydział Traktatowy składał się z Referatu Umów Dwustronnych, Referatu Umów Zbiorowych oraz z przeniesionego Referatu Tłumaczeń z Wydziału Naukowo - Traktatowego w Departamencie Ogólnym.

W związku z utworzeniem Wydziału Osobowego w Gabinetnie Ministra oraz Wydziału Traktatowego w Departamencie Polityczno-Ekonomicznym, zmiany organizacyjne nastąpiły także w Departamencie Administracyjnym⁷². Po 1 stycznia 1927 r. składał się on z Wydziału Historyczno-Naukowego (A.I), Budżetowo - Gospodarczego (A.II), Wydziału Szyrów (A.III) oraz Kancelarii Głównej (K.G). Przeniesienie Oddziału Traktatowego i Oddziału Biura Tłumaczeń z dawnego Wydziału Naukowo-Traktatowego, miało wpływ na organizację nowo powstałego Wydziału Historyczno-Naukowego. W jego skład wchodziły: Referat Ewidencyjno - Historyczny (A.I.E.H), Referat Biblioteczno-Archiwalny i Wymiany Wydawnictw (A.I.A.B) oraz Referat Naukowy (A.I.N)⁷³. Pierwszy zajmował się pracami historycznymi oraz prowadził sprawy oficjalnych wydawnictw, np. *Dziennik Urzędowy*⁷⁴. Drugi z wymienionych referatów prowadził bibliotekę oraz archiwum centrale resortu. Wzorem poprzednich lat, w referacie sprawowano kontrolę na agendami Biura Międzynarodowej Wymiany Wydawnictw oraz nad wykonaniem konwencji brukselskiej z 15 marca 1886 r. Referat Naukowy czuwał nad naukowym przygotowaniem urzędników oraz przygotowywał programy egzaminów⁷⁵. Niewielkie przekształcenia nastąpiły w Wydziale Budżetowo - Gospodarczym, złożonym z 5 referatów: Budżetowego (A.II.B), Rachunkowości Centrali (A.II.R.C), Kontroli Rachunkowości Urzędów Zagranicznych (A.II.K.Z),

⁷¹ Wydział Prasowy MSZ nadzorował agencje telegraficzne m.in.: Polską Agencją Telegraficzną. To właśnie przez nią MSZ przekazywał informacje do prasy. Np. W *Kurierze Warszawskim* ze stycznia 1927 r. zamieszczono za pośrednictwem PAT informacje o zjeździe konsularnym w Ambasadzie Polskiej w Paryżu dniu 22 stycznia 1927 r. zob. *Kurier Warszawski*, nr 28, z 29 stycznia 1927 r. Informacje przekazywane do prasy krajowej lub najwyższych urzędów w Polsce docierały do centrali MSZ z placówek zagranicznych (konsulatów, ambasad, poselstw). Od 1927 r. placówki konsularne zobowiązano do przesyłania rocznych raportów prasowo -propagandowych zob. Okólnik MSZ z 28 XII 1927 r. [w:] *Zbiór Przepisów Konsularnych*, cz. III, s. 141-141. E. Rudziński, *Informacyjne agencje prasowe w Polsce 1926-1936*, Warszawa 1970.

⁷² Dz. Urz. MSZ 1926, nr 10, poz. 118.

⁷³ K. Szczepanik oraz W. Michowicz mają wątpliwości co do zasadności obecności Wydziału Historyczno - Naukowego w Departamencie Administracyjnym zob. K. Szczepanik, dz. cyt., s 33; W. Michowicz, dz. cyt., s. 34.

⁷⁴ Dz. Urz. MSZ 1920, nr 1. *Rozporządzenie w sprawie wydawania Dziennika Urzędowego*; „Dz. Urz. MSZ” 1921, nr 1, poz. 1. *Rozporządzenie w sprawie wznowienia Dziennika Urzędowego Ministerstwa Spraw Zagranicznych*. W latach 1919-1920 wydawano *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej* a od 1921 r. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Spraw Zagranicznych*.

⁷⁵ Dz. Urz. MSZ 1923, nr 12, poz. 137. *Okólnik w sprawie programu przedmiotów obowiązujących przy egzaminie dyplomatyczno-konsularnym*.

Gospodarczego (A.II.G) oraz Kasy MSZ (A.II.Ks). Ta ostatnia powstała z przekształcenia Urzędu Płatniczego (O.III.P). Pozostałe komórki w randze referatów pozostały te same. Analogicznie, jak w poprzedniej strukturze zlokalizowany była Kancelaria Główna oraz Wydział Szyfrowy. Kancelaria Główna obok swoich podstawowych zadań, otrzymała wyodrębniony w swojej strukturze Oddział Komunikacji. Zajmował się sprawami wyjazdów kurierów⁷⁶.

Departament Konsularny składał się z trzech wydziałów: Ogólno-Konsularnego (K.I), Prawno-Rewindykacyjnego (K.II) oraz Wydziału Administracyjno-Konsularnego (K.III)⁷⁷. W porównaniu do zmian w 1924 r., w Wydziale Ogólno-Konsularnym zmniejszyła się liczba referatów, przy tych samych kompetencjach. Referat K.I.A zajmował się sprawami opieki kulturalnej za granicą. Referat K.I.B prowadził nadal sprawy konsularne WMG oraz przejął obszar spraw morskich. Podobna sytuacja była w Referacie K.I.C. Łączył sprawy ustawodawstwa konsularnego z wydawaniem dokumentów konsularnych z archiwów oraz poszukiwaniem osób. Wydział Prawno-Rewindykacyjny (K.II.) składał się z dwóch referatów: Międzynarodowego Obrotu Prawnego (K.II.A) oraz Pretensji i Odszkodowań (K.II.B). Nowe zadania zostały przekazane Referatowi K.II.A dotyczące wystawiania upoważnień dla konsulów wykonujących czynności o charakterze notarialnym wynikających z art. 18 oraz art. 19 Ustawy o organizacji konsulatów i o czynnościach konsulów⁷⁸. Wewnętrzny podział funkcji i kompetencji MSZ z 31 XII 1926 utrzymał likwidację Kasy Konsularnej. Pozostała liczba i kompetencje komórek wchodzących w skład Wydziału Administracyjno-Konsularnego pozostały bez zmian.

1 maja 1927 r. przy Wydziale Osobowym utworzono Komisję do regulowania działalności sprawozdawczej i ustalania wzorów i schematów sprawozdań zarządu centralnego i urzędów zagranicznych MSZ⁷⁹. Nie znalazła się ona w kolejnym zmianach organizacyjnych wprowadzonych rozporządzeniem Rady Ministrów z 26 marca 1928 r. Według nowej organizacji resort podzielony został na Gabinet Ministra oraz trzy departamenty: Polityczno-Ekonomiczny, Administracyjny oraz Konsularny⁸⁰.

⁷⁶ Instrukcja w sprawie ekspediowania poczty kurierskiej 1922 r. została uzupełniona okólnikiem z 5 maja 1927 r. zob. Dz. Urz. MSZ 1927, nr 4, poz. 45. *Okólnik w sprawie uzupełnienia instrukcji o poczcie kurierskiej.*

⁷⁷ Pod względem opieki konsularnej Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 26 listopada 1926 r. poprzedził *Okólnik MSZ z 29 lipca 1926 r. w sprawie opieki konsularnej nad obywatelami polskimi za granicą* zob. *Zbiór Przepisów Konsularnych*, cz. II, s. 127-128.

⁷⁸ Dz. Urz. MSZ 1926, nr 10, poz. 118.; „Dziennik Ustaw RP” 1924, nr 103, poz. 944. Upoważnienia wraz z ich kontrolą były wydawane imienne konsulom bardzo rzadko co miało wpływ na notarialny zakres czynności konsulów. Por. K. Libera, *Zasady międzynarodowego prawa konsularnego*, Warszawa 1960, s. 490; W. Skóra, *Służba...*, s. 695-696.

⁷⁹ Dz. Urz. MSZ 1927, nr 4, poz. 44. Analiza okólników opublikowanych w 1928 r. w Dzienniku Urzędowym świadczy o działalności komisji. Dz. Urz. MSZ 1928, nr 6, poz. 43. *Okólnik w sprawie przestrzegania rozdzielnika w sprawozdaniach i informacjach ekonomicznych*; nr 8, poz. 55. *Okólnik w sprawie bieżących sprawozdań ekonomicznych*; nr 10, poz. 81. *Okólnik w sprawie referatów ekonomicznych.*

⁸⁰ Dz. Urz. MSZ 1928, nr 5, poz. 40; nr 5, poz. 41. *Zarządzenie w sprawie wewnętrznego podziału funkcji i kompetencji centrali MSZ.*

Gabinet Ministra składał się z Sekretariatu Ministra, Wydziału Osobowego, Protokołu Dyplomatycznego oraz Radcy Prawnego. Jediną zmianą w tej części resortu było przekształcenie nazwy referatu w Sekretariacie Ministra z Parlamentarnego (S.M.p) na Rady Ministrów i Ustawodawstwa (S.M.r)⁸¹. W dalszym ciągu Wydział Osobowy złożony był z Referatu Służbowego (G.M.O.I) oraz Referatu Organizacyjnego (G.M.O.II)⁸².

Departament Polityczno-Ekonomiczny został rozbudowany o dwa wydziały: Południowy oraz Historyczno-Naukowy. Według nowego statutu organizacyjnego składał się z Sekretariatu Departamentu Polityczno-Ekonomicznego (S.D.P), Radcy Ekonomicznego (R.E) oraz wydziałów: Organizacji Międzynarodowych (P.I), Zachodniego (P.II), Wschodniego (P.III), Południowego (P.IV), Traktatowego (P.V), Prasowego (P.VI), Historyczno -Naukowego (P.VII). W Wydziale Organizacji Międzynarodowych, przekształcono nazwę Referatu Tranzytowego na Referat Spraw Komunikacyjnych i Granicznych (P.I.K). Nowo utworzony Wydział Południowy, przejął część kompetencji z dotychczasowych wydziałów terytorialnych tj. Zachodniego oraz Wschodniego⁸³. Składał się z Referatu Środkowo - Europejskiego P.IV. C (Czechosłowacja, Austria, Węgry i Bułgaria), Referatu Śródziemnomorskiego P.IV.S (Włochy, Albania, Jugosławia, Grecja, Syria, Palestyna, Egipt, kraje półwyspu Arabskiego oraz samodzielnych państw w Afryce) oraz z Referatu Południowo-Zachodniego P.IV. (Hiszpania, Portugalia, Środkowa i Południowa Ameryka). W związku z utworzeniem Wydziału Południowego, przekształceniu uległa struktura Wydziału Zachodniego (P.II) i Wschodniego (P.III). Wydział Zachodni obejmował: Referat Niemiecki P.II.N (Rzesza Niemiecka), Referat Zachodni P.II.Z (Francja, Belgia, Luksemburg, Szwajcaria), Referat Anglo-Saski (Wielka Brytania z mandatami i protektorami, kredyty zagraniczne, Północna Ameryka), Referat Północny P.II.P (Dania Holandia, Szwecja, Norwegia) oraz Referat Arbitrażowo-Koncyliacyjny (P.II.K). Wydział Wschodni tworzyły: Referat Sowiecki P.III.S (ZSRR), Referat Bałtycki P.III.B (Litwa, Łotwa, Estonia, Finlandia), Referat Bliskiego Wschodu P.III.W (Rumunia, Turcja, Persja, Afganistan) oraz Referat Dalekiego Wschodu P.III.D (Chiny, Japonia, Syjam). W Wydziale Trak-

⁸¹ Protokół Dyplomatyczny od września funkcjonował jako osobna komórka. Świadczy o tym sprawozdanie MSZ za 1928 r. w którym stwierdzono, że „Gabinet Ministra obejmuje Sekretariat, Wydział Osobowy, Radcę Prawnego oraz urzędników do specjalnych zleceń. Przez mianowanie we wrześniu 1928 r. Dyrektora Protokołu Dyplomatycznego, którego stanowisko była przedtem związane ze stanowiskiem Dyrektora Gabinetu Ministra, nastąpił faktyczny rozdział gabinetu od protokołu, którego szef jest bezpośrednio zależny od Ministra” zob. *Materiały odnoszące się do działalności rządu za rok 1928. Sprawozdania ministerstw (dalej Materiały...)*, Warszawa 1929, s. 185. Dyrektorem został Karol Romer po Stefanie Przeździeckim zob. *Czy wiesz kto to jest?*, red. S. Łoza, Warszawa 1938, s. 625.

⁸² Pod koniec 1928 r. były plany dotyczące przesunięcia Referatu Organizacyjnego z Wydziału Osobowego do Departamentu Administracyjnego. Spowodowane to było kompetencjami całego referatu dotyczącymi spraw organizacyjnych obejmujących cały resort. Zmiany te przeprowadzono dopiero w 1931 r. zob. *Materiały ...*, s. 185.

⁸³ *Materiały ...*, s. 185. Z Wydziału Zachodniego przejęte zostały sprawy polityczno-ekonomiczne państw: Austrii, Włoch, Hiszpanii, Portugalii oraz Środkowej i Południowej Ameryki. Z Wydziału Wschodniego przekazano natomiast państwa: Czechosłowacji, Węgier, Bułgarii, Albanii, Jugosławii oraz Egiptu.

tatowym z część kompetencji obecnego Referatu Umów Zbiorowych wyodrębniono osobny Referat Kongresów Prawnych i Naukowych. Zajmowano się w nim organizacją konferencji Polski i Gdańska. W obecnej strukturze Wydział Traktatowy składał się z referatów: Umów Dwustronnych, Zbiorowych, Kongresów Prawnych i Naukowych oraz Tłumaczeń⁸⁴. Rozbudowie uległ też Wydział Prasowy⁸⁵. Dawne referaty: Informacji Publicznej, Propagandy Ekonomicznej oraz Propagandy Kulturalnej zamieniono obecnie na referaty Polityczny, Ekonomiczny i Kulturalny. W Referacie Politycznym tworzone instrukcje dla placówek zagranicznych, przygotowywano ogólne wytyczne dla spraw prasowych oraz materiały, wywiady. W komórce tej utrzymywano kontakty z korespondentami zagranicznymi. W niezmienionym kształcie pozostawiono Referat Wydawniczy⁸⁶. Nowymi komórkami w Wydziale Prasowym były Referat Informacyjny oraz Referat Biuletynu Prasowego. Pierwszy z wymienionych zajmował się stroną techniczną spraw przekazywanych przez referaty Polityczny, Ekonomiczny i Kulturalny. Referat przejął część zadań z Referatu Informacji Publicznej z poprzedniej struktury dotyczących nadzoru nad prasą krajową i agencjami telegraficznymi. W Referacie Biuletynu Prasowego dokonywano przeglądu prasy zagranicznej oraz wydawano codziennie biuletyn⁸⁷. Przekształcenia objęły też przeniesiony z Departamentu Administracyjnego wydział Historyczno-Naukowy (P.VII). Tworzyły go: Referat Archiwalny (P.VII.A), Referat Biblioteczny (P.VII.B), Referat Prac Wydawniczych (P.VII.W), Referat Ewidencyjny (P.VII.E), Referat Naukowy (P.VII.N). W wydziale tym rozbudowie uległy sprawy biblioteczne oraz archiwalne w postaci osobnych referatów⁸⁸.

W porównaniu do poprzedniej organizacji, jedyną zmianą w Departamencie Administracyjnym było przeniesienie wspomnianego już Wydziału Historyczno-Naukowego. W obecnej strukturze składa się z Wydziału Budżetowo-Gospodarczego (A.II), Wydziału Szyrów (A.I) oraz Kancelarii Głównej (K.G). W Departamencie Konsularnym przekształcono nazwę Wydziału Prawno-Rewindykacyjnego (K.II) na Wydział Prawno-Konsularny (K.II).

⁸⁴ W sprawozdaniu MSZ za 1928 r. podano, że w latach 1919-1928 Polska podpisała 64 umowy zbiorowe oraz 24 umowy dwustronne w latach 1927-1928. W sprawozdaniu MSZ za 1928 podano poszczególne etapy udziału resortu w zawieraniu umów zob. *Materiały ...*, s. 220-227.

⁸⁵ Informacje o Wydziale Prasowym można odszukać we wspomnieniach Wiktora. Tomira Drymmera, który od maja 1929 r. został zastępcą naczelnika Wydziału Prasowego. Zob. W.T. Drymmer, *W służbie Polsce*, Warszawa 1998. Szerzej o działalności Wydziału Prasowego w 1928 r. zob. *Materiały ...*, s.227-233.

⁸⁶ 18 maja 1929 r. Wydział Prasowy MSZ wydał zarządzenie do placówek zagranicznych o przeprowadzenie kwerendy w instytucjach kultury dotyczące m.in. fałszywych informacji publikowanych za granicą o Polsce. W efekcie czego w kolejnych latach centrala MSZ zwiększyła liczbę wydawnictw nadsyłanych placówkom. Do zamawiania przez placówki nowych publikacji służył przesyłany im co kwartał Biuletyn Bibliograficzny. AAN, MSZ, sygn. 7731; Ambasada RP w Berlinie, sygn. 149.

⁸⁷ Przegląd Prasy Zagranicznej wydawano od 1 maja 1928 r. na podstawie analiz prasowych przesyłanych z placówek. W 1928 r. wydano 300 egzemplarzy, z których 200 było wydane drukiem. W 1928 r. w Przeglądzie Prasy Zagranicznej zreferowano 7000 większych artykułów oraz 300 notatek. Dodatkowo wykorzystano w nim 109 dzienników i 53 innych periodyków wychodzących w 20 krajach oraz 1800 raportów przesłanych przez placówki i agencje prasowe zob. *Materiały ...*, s. 233.

⁸⁸ Utworzenie dwóch referatów podyktowane było z dalszą rozbudowa Biblioteki Centralnej oraz Archiwum Centralnego MSZ zob. *Materiały ...*, s. 190.

Kolejne modyfikacje w organizacji resortu nastąpiły na podstawie uchwały Rady Ministrów z dnia 27 II 1931 r. w sprawie zmiany statutu organizacyjnego MSZ oraz rozporządzenia Ministra Spraw Zagranicznych z dnia 26 III 1931 r. o zmianach w zakresie wewnętrznego podziału funkcji i kompetencji centrali MSZ⁸⁹. Korekta objęła gabinet Ministra, ora z dwa departamenty Polityczno – Ekonomiczny oraz Administracyjny.

Wchodzący poprzednio w skład Gabinetu Ministra, Wydział Osobowy (W.O), został podporządkowany Podsekretarzowi Stanu⁹⁰. Składał się z Referatu Ogólnego W.O.I (przygotowanie normatywów w zakresie polityki personalnej) Referatu Służbowego (przejął zadania z Referatu Służbowego) oraz z Referatu Specjalnego W.O.III (przygotowaniem wniosków do odznaczeń urzędników oraz kierowanych do Wyższej Komisji Dyscyplinarnej przy MSZ)⁹¹. Analiza struktury Wydziału Osobowego odpowiadała zarządzeniu Prezesa Rady Ministrów dotyczącego wprowadzenia biur personalnych⁹². Do innych zmian w tej części resortu, należało przekazanie Sekretariatowi Ministra wydawania Dziennika Urzędowego oraz przechowywanie kompletu zarządzeń i okólników.

W Departamencie Polityczno – Ekonomicznym zlikwidowano Wydział Południowy⁹³. Jego kompetencje zostały przekazane do Wydziałów Zachodniego i Wschodniego. Wydział Zachodni (P.II) składał się z referatów: Centralno-Europejskiego P.II.C (Niemcy, Austria, Holandia i Dania), Zachodniego P.II.Z (Francja, Belgia, Szwajcaria i Luksemburg), Anglo-Saskiego P.II.S (Imperium Brytyjskie wraz z Ameryką Północną) oraz Południowego P.II. P. (Włochy, Hiszpania, Portugalia, Ameryka Południowa i Środkowa). Wydział Wschodni (P.III) obejmował: Referat Sowiecki P.III.S (ZSRR), Referat Środkowo- europejski P.III.E.S (Rumunia, Jugosławia, Czechosłowacja, Węgry, Albania, Bułgaria, Grecja), Referat bałtycki P.III.B (Litwa, Łotwa, Estonia, Szwecja, Norwegia, Finlandia), Referat Bliskiego Wschodu P.III.W (Turcja, Persja, Afganistan, Egipt, Abisynia, Palestyna, Syria, kraje Półwyspy Arabskiego), Referat Dalekiego Wschodu P.III.D.W. (Chiny, Japonia, Syjam).

⁸⁹ Dz. Urz. MSZ 1931, nr 4 poz.23; poz. 24. Zmianom w MSZ związane były z Uchwałą Rady Ministrów z 3 marca 1931 r. oraz okólnikiem Prezesa Rady Ministrów z 9 marca 1931 r. w sprawie utworzenia w poszczególnych ministerstwach resortowych biur personalnych. AAN, PRM, Rekt. 56-31, s. 1- 2. Pismo Prezesa Rady Ministrów z 9 marca 1931 r. do wszystkich ministerstw.

⁹⁰ J. Łaptos wiąże usamodzielnienie się Wydziału Osobowego wraz objęciem funkcji kierownika tej komórki przez W. T. Drymmera z polityka przeprowadzania czystki politycznej głównie w placówkach zagranicznych J. Łaptos, dz. cyt., s.340, W.T. Drymmer, Wspomnienia, cz. II, „Zeszyty Historyczne” (Paryż), nr 29, 1974, s. 166.

⁹¹ Początkowo nazwa brzmiała: Wyższa Komisja Dyscyplinarna przy Ministerstwie Spraw Zagranicznych. Składy Komisji publikowano w Dziennik Urzędowym MSZ. Zob. Dz. Urz. MSZ 1928, nr 9, poz.28; 1929, nr 11, poz. 91; 1931 nr 3, poz. 16; nr 16, poz. 101. Na temat Komisji Dyscyplinarnej w MSZ zob. W. T. Drymmer, dz. cyt., s. 167.

⁹² Ministerstwo Spraw Zagranicznych odpowiadając na pism Prezesa rady Ministrów z 24 X 1933 r., przekazało szczegółową strukturę Wydziału Osobowego zob. AAN, PRM, Rekt. 56-31, s. 86, 115-116. Wydział Osobowy przekształcono na Biuro Personalne dopiero w 1934 r.

⁹³ Naczelnikiem Wydziału Południowego od 1 stycznia 1929 r. był Władysław Schwarzbürg-Günther. W wyniku reorganizacji centrali od 16 czerwca 1931 r. objął on placówkę zagraniczna w Belgradzie. Zob. S. Łoza, dz. cyt., s. 241; Dz. Urz. MSZ 1931, nr 12, poz. 65.

Duże zmiany wystąpiły w Departamencie Administracyjnym. W jego skład wchodziły: Wydział Szyfrów (A.I), Wydział Budżetowo-Organizacyjny (A.II), Wydział Administracyjno-Gospodarczy (A.III) oraz Biuro Kontroli Rachunkowości Urzędów Zagranicznych (K.Z). Wydział Budżetowo-Organizacyjny powstał z przekształcenia Wydziału Budżetowo-Gospodarczego. Obejmował Referat Budżetowy, Referat Organizacyjny, Rachuba Centrali oraz Kasa MSZ. W porównaniu do poprzedniej organizacji, nie zmieniły się kompetencje Referatu Budżetowego oraz Kasy MSZ. Nowo utworzony Referat Organizacyjny opracowywał etaty osobowe oraz wszystkie sprawy organizacyjne resortu⁹⁴. Rachuba Centrali, oprócz dotychczasowych zadań, przejęła z Wydziału Osobowego sprawy emerytur urzędników, prowadzenie list obrachunkowych oraz ubezpieczeń pracowników kontraktowych zatrudnionych w Centrali MSZ⁹⁵. Podobnie połączono, część komórek o zbliżonych kompetencjach z dawnego Wydziału Budżetowo-Gospodarczego. Nowy Wydział Administracyjno-Gospodarczy obejmował Referat Komunikacji (A.III.K), Referat Gospodarczy (A.III.G), Referat Robót Drukarskich (A.III.Dr) oraz Referat Inwestycyjny (A.III.In). W obecnej strukturze spadła ranga Kancelarii Głównej, której funkcje powierzono Referatowi Komunikacji. Kompetencje Referatu Gospodarczego uszczuplono o sprawy techniczno-drukarskie, które przekazano nowo utworzonemu Referatowi robót Drukarskich. Do nowej komórki w tym wydziale należał też Referat Inwestycyjny (A.III.In). Powierzono mu sprawy nieruchomości i inwestycji w placówkach zagranicznych oraz w centrali MSZ⁹⁶. Obok wspomnianych trzech wydziałów funkcjonowało osobno Biuro Kontroli Rachunkowości Urzędów Zagranicznych.

Ostatnią zmianą w 1931 r. dotyczącą łączenia komórek o podobnych kompetencjach było przeniesienie Referatu Naukowego do Wydziału Osobowego. Od 1 września funkcjonował on jako Referat Wyszkolenia i Regulaminów⁹⁷.

W 1933 r. przekształcenia w strukturze MSZ nastąpiły w Gabiniecie Ministra, Departamencie Konsularnym, Administracyjnym oraz Polityczno-Ekonomicznym. Z dniem 1 kwietnia w Departamencie Konsularnym przestał funkcjonować Wydział Ogólno-Konsularny (K.I). W jego miejsce utworzono Wydział Polityki Emigracyjnej (E.I) oraz Wydział Polaków Zagranicą (E.II). Pozostałe Wydziały tj. Prawno-Konsularny oraz Administracyjno-Konsularny przekształcono na Wydział Opieki Prawnej (E.III)⁹⁸. Pierwszy z nowo powstałych wydziałów, ustalał podstawowe kierunki poli-

⁹⁴ Przeniesienie Referatu Organizacyjnego z Wydziału Osobowego do Departamentu Administracyjnego było realizacją pomysłów z 1928 r. zob. *Materiały ...*, s.185.

⁹⁵ AAN, PRM, Rekt. 56-12, s. 1. Pismo MSZ do Prezydium Rady Ministrów z dnia 6 lutego 1932 r. Z chwila przejścia urzędnika z Stan spoczynku, jedyny kontakt służbowy z byłym pracownikiem miała Rachuba Centrali.

⁹⁶ Należy przypuszczać, że utworzenie tej komórki miało na celu uregulować politykę finansową MSZ zob. Dz. Urz. MSZ 1931, nr 22, poz. 146. *Termin nadsyłania zapotrzebowań inwestycyjnych*. Powołanie komórki zbiegło się w czasie z adaptacją dla MSZ pałacu Bruhla zob. M. Czapelski. *Bohdan Pniewski-warszawski architekt XX wieku*, Warszawa 2018, s. 101-111; S. Schmitzek, *Drogi i bezdroża minionej epoki. Wspomnienia z lata pracy w MSZ 1920-1939*, Warszawa 1976, s. 355-259.

⁹⁷ Dz. Urz. MSZ, 1931, nr 19, poz. 117

⁹⁸ Dz. Urz. MSZ 1933, nr 6, poz. 38. Zmiany dokonane w MSZ w Departamencie Konsularnym w 1933 r. poprzedzone zostały zmianami na polu centralnym w zakresie opieki nad polonią. 1 lipca

tyki emigracyjnej i imigracyjnej. Realizację tych wytycznych powierzono Wydziałowi Polaków Zagranicą. Opiekę prawną nad Polakami mieszkającymi za granicą rozstać Wydział Opieki Prawnej (E.III)⁹⁹. Kolejne zmiany przeprowadzono zarządzeniem z dnia 1 maja. W Departamencie Polityczno-Ekonomicznym zlikwidowano Wydział Historyczno-Naukowy, którego dwa pozostałe referaty tj. Biblioteczny oraz Archiwalny włączono do Gabinetu Ministra. Funkcjonowały one jako Biblioteka (G.M.B) oraz Archiwum (G.M.A). Tym samym zarządzeniem, Wydział Szyfrów oraz Referat Organizacyjny (A.II.O) z Wydziału Budżetowo – Organizacyjnego zostały przeniesione odpowiednio do Gabinetu Ministra (jako G.M.S) oraz ponownie do Wydziału Osobowego. W efekcie tych zmian, Wydział Budżetowo – Organizacyjny przekształcono na Wydział Budżetowy (A.II)¹⁰⁰. Kolejne zmiany w Departamencie Administracyjnym wprowadzono zarządzeniem z dnia 1 lipca. Posiadające osobny status Biuro Kontroli Urzędów Zagranicznych, przeniesiono do Wydziału Budżetowego jako referat (A.II.K.Z)¹⁰¹. Ostatnią zmianą było utworzenie z dniem 1 grudnia Referatu Politycznego w Gabinetnie Ministra. Powstał on z przeniesienia Sekretariatu w Departamencie Polityczno-Ekonomicznym. Dodatkowo w obrębie Gabinetu Ministra przekształcono Wydział Szyfrów na referat. Analiza normatywów pod kątem zmian w Gabinetnie Ministra, pozwala stwierdzić, że zarządzenie z 1 XII w porównaniu do zmian z 1 maja połączyło Bibliotekę i Archiwum w jeden Referat Archiwalny (G.M.A)¹⁰².

Z dniem 1 lutego 1934 r. w miejsce dotychczasowego Wydziału Osobowego powołano Biuro Personalne (B.Pers.) podzielone na: referat urzędników etatowych i pracowników kontraktowych, referat regulaminów szkolenia i spraw dyscyplinarnych oraz referat organizacyjny¹⁰³.

W 1935 r. nastąpiły dwie niewielkie zmiany w Departamencie Polityczno-Ekonomicznym. Dotychczasowy Referat Gdański (P.I.G) w Wydziale Organizacji Międzynarodowych został przekształcony w Referat Morski (P.I.Mor.)¹⁰⁴. Z kolei sprawy

1932 r. Ministerstwo Opieki i Pracy Społecznej przekazało MSZ sprawy opieki nad polonią a podległe jej Urząd Emigracyjny, Państwowa Komisja Emigracyjna oraz Komisja do spraw podziła u zużycia kredytu państwowego na cele opieki nad emigrantami uległy likwidacji. Zob. C. Lusiński, *II Rzeczpospolita a Polonia 1922-1939. Geneza i działalność Rady Organizacyjnej Polaków z Zagranicy i Światowego Związku Polaków z Zagranicy*, Warszawa 1998, s. 53-54.

⁹⁹ W. Skóra, *Opieka polskiej służby konsularnej nad Polakami za granicą w latach 1933-1939*, [w:] *Z dziejów Polski i emigracji (1939-1989). Księga dedykowana byłemu Prezydentowi RP Ryszardowi Kaczorowskiemu*, Gorzów Wielkopolski 2003, s. 45-66; tenże, *Ewolucja struktury Ministerstwa Spraw Zagranicznych w zakresie opieki nad Polonią (1918-1933)*, [w:] *Ze studiów nad polskim dziedzictwem w świecie. Księga dedykowana Profesorowi Edmondowi Gogolewskiemu*, Gorzów Wielkopolski 2002, s. 310-320.

¹⁰⁰ Dz. Urz. MSZ 1933, nr 8, poz. 56. *Tymczasowa organizacja gabinetu Ministra i Departamentu Polityczno-Ekonomicznego i Administracyjnego MSZ*.

¹⁰¹ Tamże, nr 13, poz. 112. *Tymczasowa organizacja Departamentu Administracyjnego MSZ*.

¹⁰² Tamże, nr 20, poz. 167. *Zarządzenie w sprawie tymczasowej organizacji Gabinetu Ministra i Departamentu Polityczno-Ekonomicznego*.

¹⁰³ Dz. Urz. MSZ 1934, nr 6, poz.37; nr 7, poz.49.

¹⁰⁴ Dz. Urz. MSZ 1935, nr 2, poz.20. Referat Morski przejął całokształt kompetencji Referatu Gdańskiego z wyjątkiem spraw konsularnych gdańskich realizowanych przez DK MSZ. AAN, MSZ, sygn. 1508.s. 1- 5, *Zestawienie ważniejszych spraw załatwianych przez Referat P. I. Mor. Zestawienie dotyczy lat 1935-1937*.

polityczno-ekonomiczne Danii realizowane przez Referat Centralno-Europejski (P.II.C) w Wydziale Zachodnim zostały przekazane Referatowi Bałtyckiemu (P.III.B) wchodzącego w skład Wydziału Wschodniego¹⁰⁵.

Z dniem 15 maja 1936 r. przekształcono Wydział Traktatowy w Departamencie Polityczno – Ekonomicznym na Wydział Prawny. Nowo utworzony Wydział Prawny składał się z 3 referatów: Polityczno-Prawnego, Traktatowego oraz Ogólno-Prawnego¹⁰⁶. Pierwszy z wymienionych referatów udzielał opinii o dotyczących spraw prawnopolitycznych. Referat Traktatowy nadzorował pod względem formalno-proceduralnym sprawy dotyczące podpisywania i ratyfikacji umów międzynarodowych oraz sprawy formalnego udziału Wolnego Miasta Gdańska w konferencjach i umowach międzynarodowych. Ostatni z referatów udzielał opinii prawnych związanych z prawem międzynarodowym prywatnym oraz prawem krajowym. Utworzenie nowego Wydziału Prawnego wymusiło likwidację Rady Prawnego w Gabinetie Ministra oraz komórek Wydziału Traktatowego tj. Referatu Tłumaczeń oraz Referatu Kongresów Prawnych i Naukowych. Zgodnie z zapisami zarządzenia, sprawy które nie mogły być przetłumaczone w poszczególnych komórkach resortu kierowano do Referatu Politycznego Gabinetu Ministra. Analogicznie postąpiono z kompetencjami dawnego Referatu Kongresów Prawnych i Naukowych, przeniesionymi do Wydziału Organizacji Międzynarodowych. Dotyczy one organizacji udziału Polski i WMG w kongresach międzynarodowych, wystawiania pełnomocnictw i instrukcji dla delegatów biorących udział na kongresach międzynarodowych.

W wyniku zmian organizacyjnych dokonanych w latach 1931-1936, centrala MSZ obejmowała Gabinet Ministra, Biuro Personalne, Protokół Dyplomatyczny oraz trzy departamenty: Polityczno-Ekonomiczny, Konsularny oraz Administracyjny¹⁰⁷. Gabinet Ministra (G.M) obejmował Referat Polityczny (G.M.P), Referat Szyfrów (G.M.S), Referat Archiwalny (G.M.A) oraz Referat Funduszu Specjalnego (R.F.S). Biuro Personalne (B. Pers.) składało się z Referatu Pracowników Kontraktowych Funkcjonariuszów Niższych oraz Ewidencji, Referatu Personelu Etatowego oraz Referatu Organizacyjnego i Wyszczolenia. Protokół Dyplomatyczny obejmował Referat Ogólny oraz Referat Orderowy. Departament Polityczno-Ekonomiczny składał się z rady Ekonomicznego oraz 5 Wydziałów: Organizacji Międzynarodowych P.I (referaty: Ligi Narodów, Spraw Mniejszościowych, Morski, Wyznań, Kongresowy, Spraw Komunikacyjnych i Granicznych), Zachodni P.II (referaty: Centralno-Europejski, Anglo-Saski, Zachodni, Południowy), Wschodni P.III (referaty: Sowiecki, Środkowej Europy, Bałtycki, Bliskiego i Dalekiego Wschodu), Prawny P.V (referaty: Polityczno-Prawny, Ogólno-Prawny, Traktatowy), Wydział Prasowy P.VI (referaty: Prasy Polskiej, Zachodni,

¹⁰⁵ Dz. Urz. MSZ 1935, nr 3, poz.31.

¹⁰⁶ Dz. Urz. MSZ 1936, nr 5, poz.30; AAN, PRM, sygn. 56-12. W uzasadnieniu zmian pokreślono potrzebę „skoncentrowania czynności prawnych w jednej komórce prawnej niwelując przez to rozbieżności w postępowaniu i polityce prawnej resortu”.

¹⁰⁷ *Rocznik służby zagranicznej RP według stanu na 1 kwietnia 1937*, Warszawa 1937 r., s. 21-31; AAN. MSZ, sygn. 1497, s. 4. Statut organizacyjny MSZ. W rzeczywistości był to projekt statutu. W Roczniku z 1937 nie podano nazw referatów Wydziału Opieki Prawnej w Departamencie Konsularnym. Informacje te podaje *Rocznik służby zagranicznej RP według stanu na 1 kwietnia 1938*, Warszawa 1938 r., s. 33.

Wschodni, Informacyjny, Propagandy, Biuletyn). W skład struktury Departamentu Konsularnego wchodziły: Wydział Polityki Emigracyjnej E.I (referaty: Studiów, Mi-gracyjny, Kolonialny, Osadniczy), Wydział Polaków Zagranicą E.II (referaty; Zamorski, Zachodni, Wschodni, Ogólny), Wydział Opieki Prawnej E.III (referaty: Prawny, Administracyjny, Społeczny)¹⁰⁸. Departament Administracyjny podzielony został na dwa wydziały: Budżetowy (A.II) oraz Gospodarczy (A.III). Wydział budżetowy złożony był z Referatu Budżetowego (A.II.B), Rachuby Centrali (A.II.R.C), Referatu Kontroli Rachunkowości Urzędów Zagranicznych (A.II.K.Z) oraz Kasy (A.II.K). Wydział Gospodarczy obejmował Referat Komunikacji Referat Inwestycyjny oraz Referat Gospodarczy.

W dalszym ciągu w centrali MSZ starano się uregulować rozkład kompetencji pomiędzy poszczególnymi komórkami. Do tego obszaru można zaliczyć m.in. sprawy zezwoleń przelotów samolotów z innych krajów. Do kwietnia 1937 r. sprawy te realizował Wydział Organizacji Międzynarodowych. Okólnikiem z 22 kwietnia 1937 r. sprawy te włączono w obszar działań Referatu Administracyjnego w Wydziale E.III. Do innego przykładu należały sprawy mniejszości niemieckiej, częściowo realizowane przez Wydział Organizacji Międzynarodowych. Od 1 lutego 1938 r. weszły w zakres prac Wydziału Polaków Zagranicą¹⁰⁹.

Niewielkie zmiany organizacyjne wprowadzono w 1938 r. Wynikały one z bieżących wydarzeń politycznych. Od 23 marca 1938 r. w Wydziale Wschodnim zaczął funkcjonować Referat Litewski realizujący wszystkie sprawy dotyczące stosunków polsko-litewskich¹¹⁰. Z kolei od 1 sierpnia sprawy żydowskie przekazano z Wydziału Organizacji Międzynarodowych (P.I) oraz Wydziału Wschodniego (P.III) do Wydziału Polityki Emigracyjnej (E.I)¹¹¹. We wrześniu 1938 r. przy Wydziale Wschodnim utworzono Komitet Koordynacji prac związanych z przejściem odzyskanych ziem Śląska Cieszyńskiego¹¹².

Latem 1939 roku Beck polecił Wicedyrektorowi Gabinetu Ministra, Sewerynowi Sokołowskiemu, przygotować plany ewakuacyjno-mobilizacyjne resortu. W wyniku prac powstały: „Podział funkcji i kompetencji w centrali MSZ na czas wojny” oraz „Statut organizacyjny MSZ na czas wojny”¹¹³. Przewidziano w nich utworzenie nadzędnej jednostki organizacyjnej ministerstwa – Sztabu Ścisłego, składającego się z Gabinetu Ministra, Protokołu Dyplomatycznego, Rady Ekonomicznego, Departamentu

¹⁰⁸ AAN, MSZ, sygn. 1497, s. 8; sygn. 9973, s. 19, Pismo z dnia 18 lutego 1937 r. dotyczące organizacji Wydziału Polityki Emigracyjnej; sygn. 11653, s. 17 Notatka dotycząca pracy Referatu Administracyjnego E.III.A w Wydziale Opieki Prawnej; sygn. 9974, s. 1-9. *Kalendarium prac Wydziału E.I*

¹⁰⁹ AAN, MSZ, sygn. 9974, s. 34. Pismo z dnia 14 stycznia 1938 r.

¹¹⁰ Dz. Urz. MSZ 1938, nr 3, poz. 24. P. Łossowski, *Stosunki Polsko-litewskie 1921-1939*, Warszawa 1997; P. Stawicki, *Stosunki polsko-litewskie*, „Niepodległość i Pamięć”, nr 13, 1998, s. 415.

¹¹¹ Dz. Urz. MSZ 1938, nr 6, poz. 50.

¹¹² Tamże, poz. 53. Szerzej o tym zob. *Historia dyplomacji polskiej*, red. P. Łossowski, t. IV, 1918-1939, Warszawa 1995. K. Badziak, G. Matwiejew, P. Samuś, „Powstanie” na Zaolziu w 1938 r. *Polska akcja specjalna w świetle dokumentów Oddziału II Sztabu Głównego WP*, Warszawa 1997.

¹¹³ AAN, MSZ, sygn. 313, s. 1- 34. W. Skóra, *Przygotowania polskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych do wojny w 1939 roku, [w:] Wrzesień 1939 roku. Geneza II wojny światowej w polskiej perspektywie*, t. II: *Wojsko. Wojna. Jeniectwo*, red. J. Faryś, T. Sikorski, P. Słowiński, Gorzów Wielkopolski 2010, s. 59.

Politycznego, Biura Prasowo-Propagandowego i Kwatermistrzostwa. Sztab tworzył tzw. pierwszy rzut, czyli rdzeń decyzyjny resortu. Najważniejszą zmianą było przekształcenie dotychczasowego Wydziału Prasowego w Biuro Prasowo-Propagandowe, poważnie rozbudowane i wzmocnione. Jego zadaniem było prowadzenie propagandy propolskiej za granicą, obserwacja prasy obcej, kontrola informacji wychodzących z kraju na zewnątrz. Kwatermistrzostwo miało dbać o zaopatrzenie, kwaterunek, paszporty i pieniądze dla Sztabu Ścisłego. W skład drugiego rzutu, o mniejszym znaczeniu po wybuchu wojny, wchodziły pozostałe części składowe ministerstwa.

Przemiany organizacyjne dokonywane w centrali MSZ w latach 1918-1939 po dzieleniu można na 3 okresy: 1918-1921, 1922-1927, 1928-1939.

W latach 1918-1921 nastąpiło stopniowe wykształcenie się stałych części centrali MSZ. Należały do nich: Gabinet Ministra, Protokół Dyplomatyczny oraz 3 departamenty: Dyplomatyczny (Polityczno-Ekonomiczny), Administracyjny oraz Konsularny. W pierwszej reorganizacji przeprowadzonej w dniu 14 lutego 1919 r. do najważniejszych zmian należało zastąpienie sekcji, departamentami oraz utworzenie w Departamencie Polityczno-Ekonomicznym wydziałów na podstawie kryterium terytorialnego. Kryterium to było podstawą funkcjonowania wydziałów w tym pionie aż do 1939 r. W pionie tym, podobnie jak we francuskim MSZ, połączono zagadnienia polityczne z ekonomicznymi (Radca Ekonomiczny).

Rok 1921 r. otwierał kolejny okres w organizacji MSZ. W latach 1921-1927 reorganizacja przebiegała wewnątrz poszczególnych pionów. Szczególnie można to zauważyć w Departamencie Polityczno-Ekonomicznym oraz Administracyjnym. Przekształcenia polegały na łączeniu komórek występujących w obrębie danego departamentu bądź na łączeniu lub przenoszeniu komórek z innych częściach resortu. Często zmiany miały charakter tymczasowy, wskazujące o poszukiwaniu rozwiązań. Jako przykład można podać włączenie w 1924 r. do Struktury Departamentu Administracyjnego Rady Ekonomicznego, Rady Prawnego oraz Wydziału Traktatowo Naukowego. Od I 1928 r. przeniesione zostały do Departamentu Polityczno-Ekonomicznego (Radca Ekonomiczny, Wydział Traktatowy, Wydział Historyczno-Naukowy) oraz do Gabinetu Ministra (Radca Prawny).

Wraz z wzrostem zadań wydziałów następowała ich rozbudowa wewnętrzna poprzez utworzenie referatów oraz oddziałów. Najwcześniej ten proces można zauważyć w 1921 r. na przykładzie Departamentu Konsularnego. W latach 1922 – 1928 duży wzrost liczby referatów nastąpił w Departamencie Polityczno-Ekonomicznym. W IV 1921 r. obsługiwany był przez sześć wydziałów terytorialnych po czym w styczniu 1928 liczba ta zwiększyła się do trzydziestu jeden referatów.

Zmiany organizacyjne dokonujące się w centrali MSZ w Warszawie mogą posłużyć jako przykład analizy kierunków polskiej polityki zagranicznej. W latach 1922-1927 nacisk położono m.in. na sprawy Ligi Narodów czy Wolnego Miasta Gdańska. Znalazło to wyraz utworzeniem Wydziału Organizacji Międzynarodowych w Departamencie Polityczno-Ekonomicznym. W swojej strukturze posiadał referaty: Ligi Narodów, Wyznań, Gdański oraz Tranzytowy. Bardzo często zmiany organizacyjne wynikały także z bieżącej sytuacji politycznej. Przykładem może być utworzenie 26 X 1926 r. w Wydziale Zachodnim Referatu Węglowego. Powstanie referatu miało

związek z wstrzymaniem importu węgla przez Niemcy, w czerwcu 1925 r. Do innych przykładów wpływy polityki na organizacje resortu należał zamach majowy z 1926 r. W nowym statucie organizacyjnym obowiązującym od I 1927 r. wzmocnieniu uległ Gabinet Ministra. Składa się z przeniesionego z Departamentu Administracyjnego Wydziału Osobowego. W konsekwencji oznaczało to wzmocnienie kontroli ministra nad polityką kadrową.

W latach 1928-1939 nastąpiła stabilizacja struktury organizacyjnej. Przekształcenia dokonywano w wyniku polityki zagranicznej Polski lub w celu sprawnego zarządzania określonym działem resortu. Drugi z wymienionych obszarów dotyczył w szczególności Departamentu Konsularnego. W nim w 1933 r. z Wydziału Ogólnokonsularnego utworzono Wydział Polityki Emigracyjnej oraz Wydział Polaków Zagranicą. Tym samym sprawy Polaków za granicą, bez względu na ich obywatelstwo znalazły się wyłącznej kompetencji służby konsularnej. Obraz kompetencji całego DK MSZ uzupełniał Wydział Opieki Prawnej utworzony z wydziałów: Prawno – Rewindykacyjnego oraz Administracyjno-Konsularnego.

Strukturę centrali MSZ w przededniu II wojny światowej należy określić jako przejrzystą i usystematyzowaną. Przekształcenia dokonywane w latach 1918-1939 stanowiły próbę dostosowania działań resortu do żywotnych interesów, potrzeb i warunków działania nowo odrodzonego państwa. Brak długoletnich doświadczeń w tej materii zbliżał ją do francuskiego MSZ. Szczególnie widoczne to było w utworzeniu Gabinetu Ministra, połączenia zagadnień ekonomicznych i politycznych w Departamencie Polityczno-Ekonomicznym.

REFERENCES - BIBLIOGRAFIA

- Badziak K., Matwiejew G., Samuś P., *„Powstanie” na Zaolziu w 1938 r. Polska akcja specjalna w świetle dokumentów Oddziału II Sztabu Głównego WP*, Warszawa 1997.
- Bartoszewicz H., *Misja dyplomatyczna Romana Knolla w Rzymie*, „Dzieje Najnowsze” R.43, z. 1, 2011.
- Chałupczak H., *Dyplomacja II RP wobec dylematów ideowo-organizacyjnych mniejszości polskiej w Niemczech międzywojennych [w:] Si Vis Pacem, Para Bellum. Bezpieczeństwo i polityka Polski. Księga ofiarowana Profesorowi Tadeuszowi Dubickiemu*, Częstochowa – Włocławek 2013.
- Chałupczak H., *II Rzeczypospolita a mniejszość polska w Niemczech*, Poznań 1992.
- Czy wiesz kto to jest*, red. S. Łoza, Warszawa 1938.
- Drymmer W.T., *W służbie Polsce*, Warszawa 1998.
- Hausner R., *Poczynania organizacyjno-oszczędnościowe w Polsce w latach 1918-1939*, Warszawa 1935.
- Īlakowiczówna K., *Ścieżka Obok Drogi*, Warszawa 1939.
- Kamieniecki, *August Zaleski jako dyplomata*, „Mazowieckie Studia Humanistyczne”, Nr 2, 2002.
- Korczyk H., *Polska dyplomacja wobec traktatu berlińskiego z 1926 r. w świetle dokumentów*, „Zeszyty Historyczne”, z. 74, 1983.
- Korczyk H., *Locarno i jego geneza*, „Dzieje Najnowsze”, R. XI, z. 3, 1979.
- Kruszyński M., *Ambasada RP w Moskwie 1921 - 1939*, Warszawa 2010.
- Libera K., *Zasady międzynarodowego prawa konsularnego*, Warszawa 196

- Lusiński C., *II Rzeczpospolita a Polonia 1922-1939. Geneza i działalność Rady Organizacyjnej Polaków z Zagranicy i Światowego Związku Polaków z Zagranicy*, Warszawa 1998.
- Łaptos J., *Organizacja personelu i funkcjonowanie polskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych w latach 1918-1939* [w:] *Z dziejów polityki i dyplomacji Polski. Studia poświęcone pamięci Edwarda hr. Raczyńskiego prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej na wychodźstwie*, Warszawa 1994.
- Łossowski P., *Stosunki Polsko-litewskie 1921-1939*, Warszawa 1997.
- Materski W., *Pobocza dyplomacji. Wymiana więźniów politycznych pomiędzy II Rzeczpospolitą a Sowietami w okresie międzywojennym*, Warszawa 2002.
- Michowicz W., *Organizacja polskiego aparatu dyplomatycznego w latach 1918-1939* [w:] *Historia dyplomacji polskiej*, t. IV, 1918-1939, Warszawa 1995.
- Ministerstwo Spraw Zagranicznych. Centrala i placówki w 1921 r.*, Warszawa 1921.
- Nowinowski S.M., *Specyfika funkcjonowania placówek dyplomatycznych i konsularnych w Związku Sowieckim (1936-1939)* [w:] *Z dziejów polskiej służby dyplomatycznej i konsularnej. Księga upamiętniająca życie i dzieło Jana Nowaka-Jeziorańskiego (1914-2005)* red. J. Faryś, M. Szczerbiński, Gorzów Wielkopolski 2005.
- Pajewski J., *August Zaleski (15 V 1926 – 2 XI 1932)* [w:] *Ministrowie spraw zagranicznych (1918-1939)*, Szczecin 1992.
- Rocznik służby zagranicznej RP według stanu na 1 kwietnia 1937*, Warszawa 1937 r.
- Rocznik służby zagranicznej RP według stanu na 1 kwietnia 1938*, Warszawa 1938 r.
- Romanowski P., *Przechowywanie akt w centrali MSZ w latach 1918-1939*, „Dzieje biurokracji”, t. VIII, 2018.
- Schmitzek S., *Drogi i bezdroża minionej epoki. Wspomnienia z lata pracy w MSZ 1920-1939*, Warszawa 1976.
- Sibora J., *Protokół Dyplomatyczny i ceremoniał państwowy II RP*, Warszawa 2011.
- Sibora J., *The Origins of the Polish Foreign Ministry 11 November 1918-January 1919* [w:] *The Reconstruction of Poland 1914-1923*, Londyn 1992.
- Sierpowski S., *Polityka zagraniczna polski międzywojennej*, Warszawa 1994.
- Skóra W., *Przygotowania polskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych do wojny w 1939 roku*, [w:] *Wrzesień 1939 roku. Geneza II wojny światowej w polskiej perspektywie*, t. II: *Wojsko. Wojna. Jeniectwo*, red. J. Faryś, T. Sikorski, P. Słowiński, Gorzów Wielkopolski 2010
- Skóra W., *Biblioteki resortu spraw zagranicznych Drugiej Rzeczypospolitej (1918-1939)*, [w:] *Historia i bibliologia. Księga dedykowana pamięci doktora Zdzisława Konstantego Jagodzińskiego (1927-2001)*, Gorzów Wielkopolski 2005
- Skóra W., *Pierwszy okres istnienia polskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych 1918-1921 (konceptje, organizacje, kadry)*, „Pamięć i Sprawiedliwość”, nr 1, 2018
- Skóra W., *Ewolucja struktury Ministerstwa Spraw Zagranicznych w zakresie opieki nad Polonią (1918-1933)* [w:] *Ze studiów nad polskim dziedzictwem w świecie. Księga dedykowana Profesorowi Edmundowi Gogolewskiemu*, red. L. Nowak, M. Szczerbiński, Gorzów Wielkopolski 2002
- Skóra W., *Konsekwencje przewrotu majowego w polskiej służbie konsularnej* [w:] *Zamach stanu Józefa Piłsudskiego 1926 roku*, Lublin 2007.
- Skóra W., *Opieka polskiej służby konsularnej nad Polakami za granicą w latach 1933-1939*, [w:] *Z dziejów Polski i emigracji (1939-1989). Księga dedykowana byłemu Prezydentowi RP Ryszardowi Kaczorowskiemu*, Gorzów Wielkopolski 2003
- Skóra W., *Służba konsularna drugiej Rzeczypospolitej. Organizacja, kadry i działalność*, Toruń 2006.
- Stawecki P., *Stosunki polsko-litewskie*, „Niepodległość i Pamięć”, nr 13, 1998.
- Suchocka E., *Biuro Międzynarodowej Wymiany Wydawnictwo BN*, „Biuletyn informacyjny Bi-

blioteki Narodowej", nr 4, 2000

Szczepanik K., *Dyplomacja Polski. 1918-2005. Struktury organizacyjne*, Warszawa 2005

T. Manteuffel, *Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych, „Przegląd Historyczny”, z. 2, 1928.*

Wandycz P., *Aleksander Skrzyński Minister spraw zagranicznych II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2006.

Wandycz P., *MSZ w okresie międzywojennym: odpowiedzi na ankietę, „Zeszyty Historyczne”, z.38, 1976.*

Wasilewski A., *Polska służba konsularna 1918-1939. Akty prawne, organizacja, działalność*, Toruń 2004

Wasilewski A., *Polska służba konsularna 1918-1939 (akty prawne, organizacja, działalność)* Toruń 2004.

Z pierwszych lat Ministerstwa Spraw Zagranicznych, „Przegląd Współczesny” nr 119, 1932.

Zbiór przepisów konsularnych MSZ, cz. I, III.

Zjazdy i Konferencje konsulów polskich w USA i Kanadzie. Protokoły i Referaty 1920-1938, oprac. E. Kołodziej. T. Radzik, Lublin 2004.